

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOSOFICKÁ FAKULTA

ÚSTAV ČESKÝCH DĚJIN

Bakalářská práce

MONIKA FEYFRLÍKOVÁ

VOJENSKÝ TÁBOR DOBY HUSITSKÉ

A military camp in the Hussite age

Praha 2014

vedoucí práce: PhDr. Blanka Zilynská, Ph.D.

Tímto bych chtěla velice poděkovat vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Blance Zilynské Ph.D. za cenné rady a připomínky. Dále bych ráda poděkovala ThDr. Petru Janu Vinšovi za pomoc při překladu německých textů a své rodině za podporu během studia.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

Abstrakt:

Cílem této práce je zmapování každodenního života ve vojenském táboře utrakvistických a katolických vojsk na území Čech v období husitských válek. Zaměřuje se především na různé stránky života v táboře jako je zásobování, ubytování, opevnění tábora, struktura velení a spravování tábora a jeho vybavení. Vychází z písemných a obrazových pramenů, ze zpráv normativního i vyprávěcího (historiografického) typu.

Práce dále představuje jednotlivé vojenské řády. Detailněji se zabývá zbrojí, oděním a osobním vybavením osob nalézajících se ve vojenském ležení. Zvlášť se zaměřuje na úlohu a postavení žen a dětí ve vojenském táboře.

Práce popisuje rozdíly mezi vojenskými tábory katolickými a utrakvistickými a jejich rozdělení na jednotlivé typy.

Klíčová slova: husité, Čechy, zásobování, opevnění, odění, tábor, středověk.

Abstract:

The aim of this thesis is to map everyday life in a military camp in the area of Bohemia during the period of Hussite wars, particularly in camps of an Utraquist as well as a Catholic army. It will concentrate mainly on various aspects of its everyday routine, such as supply, accommodation, camp fortification, a structure of command and camp management, but also on camp equipment. It will be founded on written and visual sources, as well as on normative and narrative (historiographical) records.

The thesis will also introduce individual military orders. In more detail, it will be concerned with armour, clothing, and personal equipment of people dwelling in a military camp. Apart from this, it will focus on the issue of women and children (especially on their role and position) in a military camp.

Furthermore, the thesis will differentiate between the form and the operation of a military camp led by a Catholic army from the form and the operation of a military camp led by an Utraquist army; and it will describe various types of these camps.

Key Words: hussite, Bohemia, supply, fortification, clothing, camp, the Middle Ages.

Obsah:

Úvod	8
1 Prameny a literatura	10
1.1 Prameny	10
1.2 Literatura	11
2 Vojenské řády	14
2.1 České vojenské řády	14
2.2 Německé vojenské řády	16
3 Podoba vojenského tábora a jeho každodenní chod	18
3.1 Organizace vojska	18
3.1.1 Utrakvistická vojska	18
3.1.2 Katolická vojska	20
3.2 Zásobování	22
3.3 Ubytování	24
3.4 Opevnění tábora	26
3.5 Vybavení tábora	26
3.6 Každodennost	30
3.7 Typy vojenských táborů	34
4 Vybavení jednotlivce	37
4.1 Odění	37
4.1.1 Základní oděvní součásti mužského oděvu:	38
4.1.1.1 Hace	38
4.1.1.2 Punčochy	38
4.1.1.3 Nohavice	39
4.1.1.4 Košile	39
4.1.1.5 Svrchní šat	39
4.1.1.6 Kukla	40
4.1.1.7 Plášť	40
4.1.1.8 Pokrývka hlavy	41
4.1.1.9 Boty	41
4.1.2 Základní oděvní součásti ženského oděvu:	41
4.1.2.1 Hace	42
4.1.2.2 Svrchní díl spodního prádla	42

4.1.2.3	Spodní šat	42
4.1.2.4	Svrchní šat	42
4.1.2.5	Pokrývka hlavy	43
4.2	Osobní vybavení	43
4.3	Zbroj	44
4.3.1	Spalnieř	44
4.3.2	Přilba	45
4.3.3	Rukavice	45
4.3.4	Kroužková zbroj	45
4.3.5	Plátová zbroj	46
4.4	Zbraně	46
4.4.1	Chladné zbraně	46
4.4.2	Mechanické střelné zbraně	47
4.4.3	Palné zbraně	48
4.5	Štíty	49
4.6	Chudina	49
4.7	Řemeslníci a měšťané	50
4.8	Panstvo a jejich doprovod	50
5	Duchovní ve vojenském ležení	51
5.1	Duchovní v katolickém vojsku	51
5.2	Kněží pod obojí způsobou	51
6	Úloha a postavení žen ve vojsku	53
6.1	Křižácký tábor	53
6.2	Husitský tábor	54
7	Děti ve vojenském táboře	57
	Závěr	58
	Použitá literatura	60
	Seznam příloh	63
	Přílohy	64

Úvod

Většina prací, které se zabývají obdobím husitských válek, se zaměřuje na vojenské a politické otázky a problematiku všedního života ve vojenském táboře zmiňují jen okrajově. V následující práci se proto pokusím na základě písemných, ikonografických a archeologických pramenů souhrnně popsat, jakým způsobem sociálně pestré armády této doby fungovaly.

Podobu tábora ovlivňovala především náboženská a národnostní příslušnost jeho členů, což je zásadní pro chápání rozdílů mezi vojsky katolickými a utrakvistickými. Fungování tábora ovlivňoval i sociální původ jeho členů, protože, na rozdíl od pozdější doby, měly na vybavení jednotlivce zásadní vliv jeho finanční možnosti.

Vojska utrakvistická se dělila na vojska polní a domácí. Polní vojska, čili obec polem pracující, se vyznačovala tím, že do jejich řad vstupovali lidé dobrovolně. Buď byli jejich součástí na delší čas a stávali se tak jádrem vojska, nebo se účastnili jednotlivých vojenských kampaní.¹ Polní vojska se také vyznačovala dlouhotrvajícím působením v poli a účastnila se delších vojenských operací, jako bylo tažení k Baltu roku 1433. Vojska domácí neboli městská byla proti tomu charakterizována povinnou účastí na přímý příkaz obce. Obyvatelé tak museli *trpět s obcí*² a splnit svou vojenskou povinnost. Tažení trvalo obvykle několika dní či týdnů. Vzhledem k tomuto faktu se ve vojskách domácích předpokládá výrazně menší procento žen než ve vojskách polních. V tomto směru si budu klást otázku, z jakých sociálních poměrů pocházely ženy vyskytující se ve vojenském táboře, ať katolickém či utrakvistickém, a jaká byla jejich funkce a míra zapojení v chodu tábora. Zabývat se budu také přítomností dětí na vojenském tažení.

Dále je třeba zodpovědět, jakým způsobem byl vojenský tábor organizován, kdo měl zodpovědnost za jeho správný chod a co v rámci tábora bylo a nebylo přípustné, jaké byly každodenní povinnosti jeho obyvatel a jakým způsobem se chránili před nepříznivými přírodními podmínkami.

Pro fungování tak velké skupiny lidí bylo nutné zásobování potřebným proviantem spolu s dodávkami zbraní a ošacení. Pokusím se zodpovědět, jakými způsoby byly tyto nepostradatelné komodity jednotlivým vojskům dodávány a jakým vybavením vojenský tábor mohl v dané době disponovat. Co mohli vlastnit a každodenně užívat jednotlivci rozdílných sociálních a vojenských vrstev? Jakou mělo podobu jejich odění, zbroj a zbraně?

¹Petr ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, (události – osobnosti – texty – tradice), Praha 2011, s. 152.

² Účastnit se vojenských akcí.

Hlavním tématem práce budou dějiny každodennosti, nikoliv dějiny vojenství. Nebudu se zabývat taktikou boje, budováním vozové hradby ani jednotlivými vojenskými střety. Z dostupných zdrojů se pokusím získat a utřídit informace o materiálním vybavení příslušníků jednotlivých armád a o pravidlech, která určovala jejich život během válečných tažení.

1 Prameny a literatura

1.1 Prameny

Asi nejbohatším a nejkomplexnějším zdrojem jsou vojenské řády. Obsahovaly jak ponaučení, jak táhnout s vojskem a chovat se při určitých situacích, tak přímo vyjmenovávaly vybavení, se kterým mají do boje nastoupit jednotlivé oddíly bojovníků. Vojenské řády vznikaly jednak jako literární díla tvořená pro ponaučení, například *Vojenské zřízení* Jana Hájka z Hodětína,³ které bylo dedikováno panovníkovi Václavovi IV., jednak bezprostředně z potřeb vyplývajících k zdárnému tažení vojska, například u *Žižkova vojenského řádu*⁴ a řádů vzniklých pro potřeby katolických vojsk táhnoucích do husitských Čech. Díky těmto řádům můžeme vysledovat, jaké byly u vojska nejčastěji zmiňované nešvary, na co byl pro zdárné tažení kladen největší důraz a na základě dalších pramenů vyhodnotit, na kolik byla daná nařízení účinná.

Dalším obsáhlým pramenem jsou kroniky. Zde musíme mít na paměti, že líčené události mohou být zkresleny či poupraveny samotným autorem. Proto je vhodné, pokud je to možné, dané teze vyplývající z obsahu kronik podložit ještě pramenem jiného typu. Pro mou práci jsem nejvíce využila *Husitskou kroniku* Vavřince z Březové⁵; při čtení jeho kroniky však musíme přihlídnout k tomu, že Vavřinec z Březové náležel ke straně kališníků mírnějšího rázu a při tom k rozhodným odpůrcům Táborů i jiných radikálních stran, což se odráží i v jeho díle.⁶ Dále jsem vycházela ze *Starých letopisů českých*, které jsou také proutraktivisticky orientované a vyznívá z nich protiněmecký tón.⁷ V poslední řadě pak Bartoška z Drahenic.⁸

Neopomenutelným zdrojem informací jsou obrazové prameny. Čerpat se dá především z iluminací. Jejich důležitost při získávání vědomostí o způsobech dobového odívání a užívané zbroje je nepopiratelná. Díky podrobnostem, které často zobrazují, tak můžeme zjistit

³Josef ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, Hájek, Vlček, Žižka, listy a kronika, Praha 1951, s. 36.

⁴Tamtéž, s. 23.

⁵*Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. Josef EMLER, *Fontes rerum Bohemicarum* V., Praha 1893 (dále jen FRB V.).

⁶Tamtéž, s. 35.

⁷*Staré letopisy české*, ed. Alena M. ČERNÁ – Petr ČORNEJ – Markéta KLOSOVÁ, *Fontes Rerum Bohemicarum*, Series nova tomus II., Praha 2003 (Dále jen SLČ).

⁸Josef EMLER (ed.), *Bartošek z Drahenic*, *Fontes rerum Bohemicarum* V., Praha 1893.

cenné informace, které v písemných pramenech nejsou zachyceny. I zde musíme přihlídnout k tomu, s jakým záměrem umělec dílo tvořil. Bez správného rozboru může být totiž závěr matoucí.

Moje snažení je ovšem komplikováno ve srovnání s okolními zeměmi poměrně malým počtem dodnes dochovaných uměleckých objektů. Období husitských válek oproti době předchozí malířské tvorbě v Čechách nepřálo. Toto umělecké odvětví bylo také postiženo obrazoborectvím radikálních utrakvistů ve vyhoceném období na počátku husitské revoluce,⁹ které se převážně omezilo na hlavní město Prahu.¹⁰ Dále byla v období husitských válek dočasně přerušena umělecká tvorba mimo území ovládané katolickou stranou.¹¹ Naproti tomu knižní malba byla v tomto směru postižena méně.¹² Částečně již pro její neveřejný charakter snáze unikla vlně ikonoklasmu.¹³ Budu vycházet především z vyobrazení v Krumlovském sborníku a iluminací ze staršího období vlády Václava IV.

Zejména pro rekonstrukci každodennosti jednotlivce je vhodné čerpat poznatky z dochovaných archeologických nálezů, situací, ale i dochovaných předmětů hmotné kultury. Tyto doklady využiji zejména v kapitolách zabývajících se oblečením a osobním vybavením jednotlivců.

1.2 Literatura

Husitstvím se zabývala a stále zabývá celá řada autorů. Je předmětem sympózií, sborníků, monografií, článků, výstav, expozic a dalších druhů prezentací. Z valné většiny jsou ale popisovány jednotlivé osobnosti a události. Dle mého názoru se zatím málo autorů věnovalo každodennosti, o kterou jak v Čechách, tak v okolním světě poslední dobou vzrůstá zájem badatelů.

Poměrně častým předmětem zkoumání byla husitská taktika boje a vybavení bojovníků, i když i zde se nacházejí do dnešních dnů bílá místa či jsou některé jevy nepřesně vykládány.

⁹ Josef KRÁSA, *České iluminované rukopisy 13. – 16. století*, Praha 1990, s. 304.

¹⁰ Milena BARTLOVÁ, *Husitské obrazoborectví*, in: *Umění české reformace (1380–1620)*, ed. Kateřina HORNÍČKOVÁ – Michal ŠRONĚK, Praha 2010, s. 63–79, zde s. 70.

¹¹ Milena BARTLOVÁ, *Poctivé obrazy*. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460, Praha 2001, s. 414.

¹² Tamtéž, s. 311.

¹³ Tamtéž, s. 91.

Mezi přední díla pojednávající souhrnně o této době patří beze sporu čtyřdílná *Husitská revoluce* od Františka Šmahela, která pojednává o příčinách, průběhu a důsledcích husitských válek¹⁴ a *Velké dějiny zemí koruny české*, díl V., jejichž autorem je Petr Čornej.¹⁵

V otázce vojenství a nastavil laťku opravdu vysoko Hugo Toman v knize *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*.¹⁶ Dalo by se říct, že ostatní pozdější autoři čerpali především z jeho díla. I když je jeho kniha někdy až nekritická a ovlivněná silnou dávkou vlastenectví, které se pak odráží v jeho výkladu. Husitské válečnictví také obsahuje edice českých a německých vojenských řádů, bohužel bez bližšího poznámkového aparátu.

Na toto dílo navazuje Jan Durdík s *Husitským válečnictvím*.¹⁷ Hlavním nedostatkem této monografie je zkreslení historického obrazu doby ve prospěch komunistických idejí.

Společným problémem těchto prací je teoretické uvažování autorů, kteří se za každou cenu snaží doplnit chybějící informace a dobrat se tak k potřebným závěrům. Poměrně často to dělá Hugo Toman, aniž by doložil, o jaké konkrétní informace se opírá, nebo by případně svá tvrzení blíže odůvodnil a podložil.

Tématem válečnictví se zabýval také Eugene Desiré Antonie Mittelhausser v *Žižkově sborníku*,¹⁸ nepřináší ale žádné nové zásadní informace a zjištění.

Výtečnou prací je také kapitola zabývající se válečnictvím v období husitských válek ve *Vojenských dějinách Československa*.¹⁹

Z nejnovější literatury je tu pak monografie Josefa Dolejšího a Leonida Křížka *Husité*, s podtitulem *Vrchol válečného umění v Čechách* z roku 2009.²⁰ Práce však není opatřena kritickým aparátem a celkově je prezentována populárně naučnou formou.

K základní literatuře zabývající se postavením a rolí ženy za husitských válek patří *Žena v hnutí husitském* od Anny Kolářové-Císařové.²¹ Ta ve svém díle ovšem postavení ženy přeceňuje a až přemrštěně klade její postavení na roveň mužů.²² Snad se na tom odrazilo, komu je kniha věnovaná, totiž, jak uvádí v předmluvě především „ženám sokolským a širší ženské veřejnosti vůbec.“²³ Mezi další z autorů, kteří se touto problematikou zabývali, se pak

¹⁴ František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I. – IV.*, Praha 1996.

¹⁵ Petr Čornej, *Velké dějiny zemí koruny české V.*, Praha – Litomyšl 2000.

¹⁶ Hugo TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, Praha 1898.

¹⁷ Jan DURDÍK, *Husitské vojenství*, Praha 1954.

¹⁸ Eugene Desiré Antonie MITTELHAUSSER, *Žižkovo válečnictví*, in: Sborník Žižkův 1424 – 1924, K pětistému výročí jeho úmrtí, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1924, s. 7–13.

¹⁹ Petr KLUČINA – Petr MARSINA – Andrej ROMAŇÁK, *Vojenské dějiny Československa I.*, Do roku 1526, Praha 1985.

²⁰ Josef DOLEJŠÍ – Leonid KRÍŽEK, *Husité. Vrchol válečného umění v Čechách*, Praha 2009.

²¹ Anna KOLÁŘOVÁ-CÍSAŘOVÁ, *Žena v hnutí husitském*, Praha 1915.

²² Tamtéž, s. 169.

²³ Anna KOLÁŘOVÁ-CÍSAŘOVÁ, *Žena v hnutí husitském*, úvod.

řadí Karel Mlateček v časopisecké studii nazvané *K problému emancipace ženy v husitské revoluci*,²⁴ který přináší kritický pohled na postavení ženy v této vypjaté době.

Dalších prací zabývajících se okrajově tématy, která budu zmiňovat ve své práci, je celá řada, ale žádná z nich se danými problémy nezaobírá do té míry, aby bylo nezbytné je dále představovat.

²⁴ Karel MLATEČEK, *K problému emancipace ženy v husitské revoluci*, Časopis matice moravské, 117/2, 1998, s. 417 - 429.

2 Vojské řády

Mezi vojenské řády bývají tradičně řazena jak ustanovení o šikování vojsk, která vznikala z důvodů lepší organizace a fungování vojska, tak i teoretické spisy, které se zabývají tím, jak by vojsko mělo fungovat. Zejména řády německé provenience vznikaly v době před jednotlivými kampaněmi a pro konkrétní tažení.

V následujících kapitolách budou děleny na řády české a německé. Dá se předpokládat, že vzhledem k podobnému znění některých článků jednotlivých řádů, byli jejich tvůrci seznámeni s řády staršími a při tvorbě z nich čerpali a nechali se jimi ovlivnit.²⁵

2.1 České vojenské řády

Vojenským řádem se zabývalo *Vojenské zřízení* Jana Hájka z Hodnětína. Datace tohoto díla je ale obtížná. Přímo na samém začátku textu je jako rok vzniku uveden letopočet 1413 a jako jeho autor Jan Hájek z Hodnětína, podkomoří Václava IV. Vznik tohoto řádu k roku 1413, vzhledem k jeho obsahu, zpochybňoval již Palacký a Toman. Jan Durdík se přikláněl k názoru, že původní text vznikl v tomto roce, ale nám se do dnešních dnů dochovala pouze jeho zrevidovaná verze, což by podle něj dokazoval článek zakazující plenění kostelů a klášterů,²⁶ který podle něj vznikl až na základě zkušeností z období husitských válek. Dále je zarážející, jak přesně se zde popisuje práce s vozovou hradbou. Vznik řádu se tak klade spíše do roku 1431. Originál rukopisu se bohužel do dnešních dnů nedochoval, protože podlehl osudnému požáru Staroměstské radnice v květnu 1945. Dnes je tak znám díky mladším opisům a edicím.

Vojenské zřízení má celkem 47 článků. Ty obsahují především organizační nařízení, co je a co není v řadách vojska dovoleno a případné sankce za porušení nařízení a zákazů. Zabývají se tak nešvary, jako je hazard, prostituce a spory, které ve vojsku zapovídá. Vyjmenovává dále kde je zapovězeno kořistit a pálit. Vyžaduje disciplínu v řadách vojska a uvádí, jak se má postupovat v případě jejího porušení. Popisuje také vyplácení žoldu a vybavení vozů.

²⁵ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, str. 33.

²⁶ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 37: „Item. Kostelové a klášterové aby žádní vybíjení nebyli ani vypalování, leč by bylo rozkázáno hajtmany k tomu zřízenými.“

Předchůdcem *Žižkova vojenského řádu* byl Vojenský řád Jana Hájka z Vicemilic, řečeného Bzdinka, který vznikl po porážce Pražanů před Mostem v srpnu 1421 a sepsán byl na podzim. Z něj se nám do dneška dochoval pouze odkaz na jeden článek zachycený v kronice Vavřince z Březové.²⁷

Žižkův vojenský řád se v originálu nezachoval a dnes je znám pouze jeho opis z 16. století. Spis vznikl na zasedání v Německém Brodě. Názor na dataci jeho vzniku není sjednocen. Zatím co Štefánek spolu s F. M. Bartošem se kloní k vzniku spisu na jaře 1423, Tomek a Toman se přiklání k září 1423 a stejně tak činí v současné době Petr Čornej, který dataci klade nejdříve na přelom srpna a září 1423.²⁸

Žižkův vojenský řád bývá tradičně připisován Janu Žižkovi, nebo je alespoň uváděn jako spoluautor. Podobně jako *Vojenské zřízení* Jana Hájka z Hodětína se zabývá především výčtem zapovězených přestupků a následnými sankcemi, které budou v případě jejich porušení následovat. Přičemž několikrát výslovně zdůrazňuje, že nařízení jsou platná pro „*bud' kdož bud', kteréhokoliv řádu, žádných osob nevyjímajíc*“.²⁹ Vzhledem k tomu, že se tato formulace v různých obměnách v textu vyskytuje poměrně často, můžeme usuzovat, že se jedná o závažnou problematiku. V sociálně pestrém husitském vojsku muselo stále přetrvávat jisté napětí, pramenící ze střetu autorit. Na to odkazuje zmínka v článku popisujícím rozdělení válečné kořisti, kde se jejich spravedlivé rozdělení předepisuje voleným starším ze všech obcí, tedy panské, rytířské, městské a obce robotěncův.³⁰ Příslušníci panského a rytířského stavu pravděpodobně nadále požadovali své exkluzivní postavení v řadách utrakvistických vojsk a mohli tak mít poněkud větší potíže s dodržováním rozkazů a nařízení. To naznačuje opět opakované zdůraznění platnosti předpisů pro všechny bez výjimky v závěru jednoho bodu řádu, který uvádí: „*...jim k hrdlém popraviti, i k statuom, a pomstiti, bud' kníže, pán nebo ktožkolivěk, žádných osob nevyměňujíc, ani vymlouvajíc*“.³¹

Mezi staré české vojenské řády také patří *Naučení o šikování jízdních a pěších i vozů* od Václava Vlčka z Čenova. Dílo pochází až z pozdější doby, z období vlády Vladislava Jagellonského, a je dochováno ve dvou rukopisech, přičemž první bývá řazen vznikem ke konci XV. století a druhý má na začátku uveden rok 1532.³² *Naučení* tedy nemůžeme přímo použít jako plnohodnotný pramen vypovídající o běžné praxi dané doby, můžeme z něj ale

²⁷ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. Josef EMLER, FRB V., s. 514.

²⁸ Petr ČORNEJ, *Jan Žižka a východočeské husitství*, Časopis Matice moravské, 118/2, Brno 1999, s. 331–357, zde s. 348.

²⁹ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 24.

³⁰ Tamtéž, s. 25.

³¹ Tamtéž, s. 25.

³² Tamtéž, s. 65.

čerpat informace potvrzující přetrvávající praxi. Je rozděleno do 70 článků a z českých řádů a šikování je tak nejobsáhlejší. Poměrně detailně se zabývá ideálním útvarem přesouvajícího či do boje nastupujícího vojska, strukturou jeho velení a vybavením. Stejně jako ve *Vojenském zřízení* Jana z Hodětína, i zde se autor zabývá optimálním vybavením vozů a jejich osádky.

Zatímco *Žižkův vojenský řád* a jeho dnes předpokládaný předchůdce *Vojenský řád* Jana Hájka z Vicemilic vznikly z aktuální potřeby pevně organizovat vojsko, *Vojenské zřízení* Jana Hájka z Hodětína a *Naučení o šikování jízdních a pěších i vozů* od Václava Vlčka z Čenova vznikly jako teoretické spisy autorů, kteří měli zkušenosti z válečných tažení. Obsahově si je pak bližší *Vojenské zřízení* Jana Hájka z Hodětína a *Žižkův vojenský řád*.

2.2 Německé vojenské řády

Německé vojenské řády jsou charakteristické tím, že vznikaly pro konkrétní tažení a zabývají se detailněji organizačními záležitostmi. Neměly tak jako *Žižkův vojenský řád* obecnou platnost a pro další kruciáty se zhotovovaly řády nové.

Prvním z nich je řád vzniklý při zasedání v Norimberku, které probíhalo 7. – 10. června 1426.³³ Obsahuje celkem 18 článků, které se převážně zabývají organizačními záležitostmi, kdo a jakým způsobem bude k tažení vyzván. V samém závěru jsou pak uvedeny nařízení a zákazy týkající se dodržování pořádku v řadách vojsk. Obsahově se nejvíce podobají *Žižkovu vojenskému řádu*. Shodně tak zapovídají hru v kostky, sváry mezi spolubojovníky a pobyt lehkých žen v řadách vojska.

O rok později, někdy před 4. květnem 1427³⁴ vznikl řád pocházející z Frankfurtu. Oproti řádu z předchozího roku je již rozpracován do 48 článků. V úvodu popisuje, kde a kdy se mají vojska sejít a kdo bude jejich vůdcem. Dále následují články obsahující nařízení a zákazy týkající se zachovávání pořádku ve vojsku a případnými sankcemi, za jejich porušení. Ty jsou podobná, jako předchozího roku, jen více rozpracována. Řád se také zabývá tím, kolik vojáků mají falckrabata, markrabata, páni, arcibiskupové, biskupové a města na tažení vyslat a jaké vybavení dodat.

³³ Kerler DIETRICH (Hrsg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Zweite abtheilung 1421–1426, Gotha 1883, s. 467.

³⁴ Kerler DIETRICH (Hrsg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Zweite abtheilung 1427–1431, Gotha 1887, s. 35.

Třetí řád vznikl stejně jako první v Norimberku 14. března 1431 a je nazván *Das ist ein begriffunge wie man sich in den heren halten sol.*³⁵ Vychází z řádu předchozího, čemuž také odpovídá jeho podobný obsah. Opět je rozpracován do širší podoby a rozčleněn do 67 článků.

Stejně jako v Čechách, tak i v Německu se sepisovala šikování vozů. Jedno pochází z 23. dubna 1428 a vzniklo stejně jako řada vojenských řádů v Norimberku.³⁶ Usnesení o šikování vozů má 7 článků a poslední z nich se poměrně detailně zabývá tím, jaké má být vybavení vozů, složení a osobní vybavení jejich posádky. Organizaci vojska ponechává zcela stranou. Vzniklo pro výpravu, která nakonec nebyla uskutečněna, a na jeho základě si můžeme utvořit přibližnou představu, jaké bylo základní vybavení vozu.

Z 23. května roku 1429 je *Slezské usnesení o šikování vozů*,³⁷ a které v 18. člancích pojednává o tom, jak mají být vybaveny a vyzbrojeny vozy. Pokud bychom je srovnali s *Naučením o šikování jízdních, pěších i vozů* Václava Vlčka z Čenova, je kratší a méně se zabývá taktikou. Dále pak k roku 1430 vznikly *Norimberské návrhy pro šikování vozů* o 23 člancích.³⁸

Oproti *Žižkovu vojenskému řádu* jsou německé řády detailnější v oblasti ustanovení pořádku, což patrně plyne z napjatých vztahů, svárů a řevnivosti, která panovala mezi jednotlivými knížaty, městy a pány, kteří v národnostně pestrém křižáckém vojsku působili.

³⁵ K. DIETRICH (Hrsg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund, Zweite abtheilung 1427–1431*, Gotha 1887, s. 537.

³⁶ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 302.

³⁷ Tamtéž, s. 403.

³⁸ Tamtéž, s. 405.

3 Podoba vojenského tábora a jeho každodenní chod

3.1 Organizace vojska

Pro správný chod tábora byla nezbytná jeho dobrá organizace, jak na pochodu, tak v ležení. V případě propuknutí zmatků a nepokojů, jako se stalo v katolickém vojsku u Žatce, v důsledku propuknutí požáru v ležení,³⁹ mohla vzniklá situace přispět k nezdaru vojenské kampaně.

3.1.1 Utrakvistická vojska

V čele husitských vojsk stáli hejtmani. Termín hejtman ovšem v dané době znamenal všeobecně velitel,⁴⁰ a tak se setkáváme s hejtmany velícími střelcům, vozům, jízdě, stejně jako s hejtmanem, který velel celému vojsku. Hejtman mohl být buď polní, nebo domácí, stejně jako vojska. Důležité postavení měli v rámci vojska tak zvaní starší hejtmani. Funkce obecního staršího se vyskytovala i v městském prostředí, kde se jednalo o lidi s uznávanou autoritou, kteří trpěli s obcí a v případě potřeby byli přizváni k jednání městské rady.

V *Žižkově vojenském řádu* jsou jako starší jmenováni hejtmani, tedy osoby zkušené a s autoritou, které rozhodují o tom, kdy a kam vojsko vytáhne.⁴¹ Podle Jana Durdíka by se tak mohlo jednat o skupinu lidí vyjmenovaných na začátku řádu.⁴² Starší kromě toho, že rozhodovali ve věcech postupu vojsk, určovali i pořadí jednotlivých korouhví při tažení a také rozdělovali kořist.⁴³ Mezi velitele se také řadili členové kališnické šlechty, kteří do bojů nastupovali pod svojí korouhví a se svou družinou, které veleli.⁴⁴ Za pořádek ve vojsku patrně odpovídal rychtář, který je také zmiňován ve vojenském řádu Jana Hájka z Hodětína.⁴⁵ Že tato osoba působila v husitských vojskách, není prameny přímo prokázáno. Obdobně je tomu u písaře, který je zmiňován v pramenech mladších, ale dá se jeho existence předpokládat na základě listin vydávaných polními i domácími obcemi v době starší.

³⁹ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed., J. EMLER, FRB V., s. 513.

⁴⁰ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 80.

⁴¹ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 24.

⁴² J. DURDÍK, *Husitské vojenství*, s. 36.

⁴³ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 24–25.

⁴⁴ J. DOLEJŠÍ – L. KRÍŽEK, *Husité*, s. 250.

⁴⁵ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 36.

Jak popisuje *Žižkův vojenský řád*, vojsko se dále dělilo na jednotlivé roty, kterým veleli nižší hejtmani. Každá rota měla vlastní korouhev,⁴⁶ která sloužila k snadnější organizaci vojska a pomáhala jednotlivé roty rozlišit.

V řadách domácích vojsk se nepochybně projevoval vliv čtvrtní organizace, na které se města tradičně dělila. Staré město pražské vysílalo bojovníky podle čtvrtí, jak uvádí Vladislav Tomek, již od dob Karla IV. Ustálený byl zvyk, že jednotlivé čtvrti táhly křížem. Tedy buď Týnská s Linhartskou, nebo Mikulášská se Svatohavelskou a v taženích se střídaly.⁴⁷ S každou čtvrtí měl táhnout její hejtman. Skutečnost, že byla tato nařízení dodržována i v průběhu husitské revoluce, potvrzují dochované zmínky, které uvádí ve svém díle Jan Durdík.⁴⁸

Vojska domácí se skládala z řad městského obyvatelstva, které *trpělo s obcí*. Tedy se účastnili tažení, po svolání městské hotovosti. Ta bývala doplňována žoldněři, kterým pak veleli hejtmani jednotlivých měst.⁴⁹ Městské vojsko tak tvořilo jeho obyvatelstvo, najatí žoldněři a sedláci z poddanských šosovních vsí.⁵⁰ Zmínku o této praxi opět nacházíme u Vavřince z Březové.⁵¹ Hejtmani najímaní městy bývali často boje znalí šlechtici. Domácí obce nastupovaly do bojů většinou spíše jako záloha v okamžicích, kdy bylo potřeba shromáždit co největší počet ozbrojených sil. Jinak hlavní tíhu bojových operací nesla vojska polní.

Jak již bylo zmíněno, jádro Žižkova vojska tvořila stálá skupina v boji cvičených bojovníků. Podobně později koncipovali vojsko i táborité. Stálé bojovníky podle potřeby doplňovaly jednak oddíly spojenců,⁵² popřípadě dobrovolníci z řad místního obyvatelstva.⁵³ V případě potřeby tak ve vojsku působili vesničané pocházející z území katolického nepřítele, kteří tak bojovali i proti vlastní vrchnosti.⁵⁴ Sociální spektrum těchto lidí bylo poměrně široké, byli zde zastoupeni především pacholci, podruzi, vesničtí řemeslníci a malozemědělci.⁵⁵

Jak dokládá *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, jednotlivci, kteří se na určitý čas připojovali k vojenským tažením, se neštíteli, když se naskytla příležitost, ukrást nějaký ten

⁴⁶ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 25.

⁴⁷ Václav Vladivoj Tomek, *Dějepis Prahy*, Praha 1855, s. 368.

⁴⁸ J. DURDÍK, *Husitské vojenství*, s. 40.

⁴⁹ Tamtéž, s. 42.

⁵⁰ Tamtéž, s. 41.

⁵¹ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. EMLER J., FRB V., s. 511.

⁵² P. ČORNEJ, *Jan Žižka a východočeské husitství*, s. 350.

⁵³ P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 152.

⁵⁴ Tamtéž, s. 153.

⁵⁵ Tamtéž, s. 158.

groš, sukni či boty.⁵⁶ Tito lidé tvořili buď stále, nebo dočasně tábor polního vojska a díky aktivnímu působení polních vojsk se nemusely domácí obce tolik zapojovat do vojenských akcí.⁵⁷ Domácí obec měla na starosti především ochranu domácího území v době, kdy polní obce operovaly mimo něj, a v případě potřeby se na tažení připojovala k vojskům polním, jejichž vznik je kladen do podzimu roku 1423.⁵⁸ Obec polem pracující měl tábořský svaz, dále bratrstvo menšího Tábora, po smrti Jana Žižky sirotci.

Polní vojska měla v čele správce obce, který měl na starosti zejména politické vedení. Tuto funkci mohla vykonávat i osoba duchovní, jako například Prokůpek za sirotky a Prokop Holý u táboritů.⁵⁹

Vedle světských velitelů měli důležité postavení tedy i kněží, zejména u tábořského polního vojska Prokop Holý. Tomu nasvědčuje skutečnost, že je v písemnostech jmenován vždy vedle vrchního hejtmana.⁶⁰ Kněží se také mohli postavit do čela vojsk jako Jan Želivský roku 1421 u Mostu, ale nebojovali.

To že duchovní „vedl“ vojsko bojující za svatou věc, nebylo nikterak výjimečné. Setkáváme se s tím i na protivné straně, kdy se do čela křižáckého vojska měl postavit arcibiskup. Tím se budu zabývat v následující podkapitole.

3.1.2 Katolická vojska

Pokud se tažení účastnil přímo Zikmund Lucemburský, vrchní článek velení zastával on. V případě, že se tažení osobně neúčastnil, byl předem stanoven vrchní velitel. Představu, jak tomu bylo v případě jeho nepřítomnosti na tažení a jaká byla předpokládaná struktura křižáckého vojska, si můžeme utvořit na základě usnesení říšských stavů z roku 1427. Jako hlavního velitele křižáckých vojsk pro tažení do Čech stanovuje buď arcibiskupa, v pořadí Kolínský, Trevířský či Mohučský, podle toho, kdo z nich přijde.⁶¹ Tento velitel měl celé tažení zaštitovat, k ruce si měl ale vybrat jednoho nebo dva hejtmany z řad světských knížat a s nimi pak vybrat další velitele. Proti nim nikdo neměl nic namítat a zpochybňovat tak jejich autoritu.⁶²

⁵⁶ František MAREŠ (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, Praha 1878, s. 47.

⁵⁷ P. ČORNEJ, *Jan Žižka a východočeské husitství*, s. 351.

⁵⁸ Antonín BOUČEK, *Staré české válečnictví*, relikvie a kapitoly, Praha 1915, s. 71.

⁵⁹ P. KLU ČINA – Petr MARSINA – A. ROMAŇÁK, *Vojenské dějiny Československa I.*, s. 219.

⁶⁰ J. DURDÍK, *Husitské vojenství*, s. 38.

⁶¹ D. KERLER (ed.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund, Zweite abtheilung 1427–1431*, s. 35.

⁶² Tamtéž, s. 35.

Tito lidé tedy měli stát pro toto tažení v čele křížáckého vojska, které fungovalo na základě manského systému. Bylo složeno z družin korouhevních pánů, přičemž za družinu zodpovídal pán, který ji na tažení přivedl.⁶³ Jedna korouhev tak obvykle obsahovala korouhevniho rytíře, panoše, zbrojné pacholky a sluhy.

Vojsko se skládalo z osob, které měli do boje postavit města a říšští feudálové, dále pak z dobrovolníků, kteří se k tažení přidali z nejrůznějších pohnutek, jak náboženského charakteru, tak pod vidinou zisku z válečné kořisti a v poslední řadě bylo vojsko doplněno o žoldnéře.⁶⁴ Spolu se zvětšující se mírou zapojení žoldnéřů do válečných konfliktů se zvětšovala i míra brutálnosti jejich chování. Petr Čornej to odůvodňuje jejich původem převážně v nižších sociálních vrstvách na okraji společnosti.⁶⁵ Krátkodobé najímání žoldnéřů bylo zpravidla na čtvrt roku.⁶⁶ Nevýhodou využití žoldnéřů bylo to, že nebojovali, na rozdíl od husitů, za své ideály, ale pouze za žold. Proto pro ně byla prioritní kořist a vlastní přežití.⁶⁷ To se odráželo i na jejich disciplíně. Ostatně ta nebyla skvělá ani u ostatních členů vojska; mezi jednotlivými knížaty, pány či městy panovala vzájemná nevraživost. Proto nacházíme ve vojenských řádech, že mají mezi nimi utichnout po dobu tažení sváry a nemají se vzájemně urážet. Morálku také podkopával fakt, že husité někdy programově poražené nezajímali, což byla běžná tehdejší praxe, ale dobýjeli.

V reakci na vojenské úspěchy husitských vojsk se postupně začala napodobovat jejich taktika. Tomu se musela přizpůsobit i struktura vojska, kterou nám přibližuje *Norimberský řád*.⁶⁸ Jeden vozový šik se skládal ze stovky bojových vozů a stovky spízních. Na jeden vůz připadalo dvacet pěšáků, dva vozatajové a pět koní, kteří měli být v případě potřeby využití i v boji. Každý vůz měl svého velitele. Pět vozů tvořilo jeden článek s vyšším velitelem a měli mít dohromady jeden stan, který patrně obýval velitel. Dále měli mít houfnici. Pět článků tvořilo jeden řád s dalším vlastním velitelem a knězem. Čtyři řády tvořily šik, kterému velel jeden hejtman.⁶⁹

⁶³ J. DURDÍK, *Husitské vojenství*, s. 21.

⁶⁴ P. ČORNEJ, *Velké dějiny zemí koruny české V.*, s. 437.

⁶⁵ P. ČORNEJ, *Světla a stíny husitství*, s. 148.

⁶⁶ Josef PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury*, I (I), Praha 1985, s. 272.

⁶⁷ Petr ČORNEJ, *Husitské válečnictví*, in.: *Od velké Moravy k NATO*, ed. Josef Tomeš, Praha 2002 s. 53–67 zde s. 62.

⁶⁸ Podrobněji se na základě Norimberského řádu o struktuře katolického vojska rozepisuje H. Toman, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*.

⁶⁹ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, str. 208–209.

3.2 Zásobování

Přijímání tekutin a potravin patří k základním lidským fyziologickým potřebám. Dostatek pitné vody a patřičné zásoby jídla a píce tak byly jedním z hlavních předpokladů pro uspokojivé fungování vojenského tábora. Shánění krmiva pro koně měly na starosti pícní oddíly. To pak převážely pícní vozy a potraviny zase vozy spížní.

Potřebné potraviny a píce se obstarávaly hned několika možnými způsoby. Tradičně holdy, což byly dávky, které odvádělo obyvatelstvo z poddaných vesnic svému majiteli. V době válek, kdy nepřítel obsadil jejich území, pak odváděli dávky jemu. Za husitských válek se tak nezřídka stávalo, že obyvatelstvo odvádělo dvoje dávky: majiteli a vojskům nepříteli svého pána, aby tak zabránilo vypálení či vyplenění své vesnice. Holdy se většinou vybíraly na území, které spadalo do trvalejší působnosti daného vojska. Opakovaným, svévolným a neoprávněným vybíráním holdů se zabývá *Vojenské zřízení* Jana Hájka z Hodětína a zakazuje ho.⁷⁰ Stejně tak, pokud si vojáci vzali víc, než bylo nezbytné k jejich nasycení a nakrmení koní, měli být považováni za loupežníky⁷¹ a podle toho s nimi pak mělo být zacházeno.

Husitská vojska se také zásobovala z vojenské kořisti, vojenskými výpravami, zvanými rejsy, nebo také spanilé jízdy. Ty jsou charakteristické zejména pro druhou polovinu období husitských válek a můžeme je rozdělit na dva druhy. První z nich měly jako hlavní úkol přivést zásoby z území nepřítel. Roku 1431 se tak Sokol z Řečice, ačkoliv neúspěšně, vypravil do Rakouska pro víno.⁷² Druhým zdrojem zásob pak byly vojenské výpravy, které neměly zásobování jako primární funkci, ale v případě dobytí nepřátelského území se brala kořist. Tyto případy byly charakteristické čistě pro husitská vojska. Řády pro tažení katolických vojsk do Čech jasně uvádějí, že loupení a kořistění na území Čech je zakázáno. Plenitelé by totiž tímto způsobem poškozovali majetek panovníka.

Zásobování katolického vojska většinou probíhalo na útraty jednotlivých korouhevních pánů, jako to uvádějí řády pro tažení do Čech.⁷³ Stejně tak v případě měšťanů hradili náklady na stravu oni sami. Samozřejmě ale i zde můžeme předpokládat kořistění na nepřátelském území na úkor domácího obyvatelstva, nehledě na psané zákazy. Této praxi se ostatně věnoval ještě před vydáním předpisů pro tažení do Čech sám Zikmund, když po

⁷⁰ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 38.

⁷¹ Tamtéž, s. 37.

⁷² Bartošek z Drahonice, ed. Josef EMLER, *Fontes rerum Bohemicarum V.*, Praha 1893, s. 644.

⁷³ K. DIETRICH (Hrsg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Zweite abtheilung 1427–1431, Gotha, s. 36.

prohrané bitvě pod Vyšehradem nechal své žoldnéře plenit území v té době spřátelených pánů z Poděbrad a díky této kořisti pak doplnil zásoby posádce Pražského hradu.⁷⁴

Pro potřeby financování tažení se také po celé Evropě vybíraly dávky, které Macek nazývá husitskou daní. Ty však často skončily na jiném místě, než měly či byly opakovaně dodávány v malé výši.⁷⁵

Nyní se vrátíme zpět k husitským vojskům, ta byla na samém tažení zásobována potravinami a pící, které lidé s sebou přinesli, když se přidali k vojskům. V dopise *Domažlickým* Žižka uvádí: „*Jedno mějte chléb, pivo, obrok koňům připravený a všickni braň vojenskou*“.⁷⁶ Další možností bylo vykupování zajatců, což praktikovala i husitská vojska,⁷⁷ pokud se před bitvou nerozhodlo, že se zajatci nebudou brát.

Zásoby také mohly dodávat do vojsk jednotlivci. *Vojenské zřízení Jana Hájka z Hodětína* uvádí: „*přikazujem všem, aby těm, ktož by vozili nebo nosili, nebylo na cestách ani u vojska bráno, ani kterážkoli překáženo*“.⁷⁸ Že jednotlivci aktivně dodávali potřebný proviant tam, kde bylo potřeba, a zároveň z toho pramenila možnost se obohatit, dokládá i příklad Tomana řečeného Marečka z Ledrtálu. Ten se zabýval mimo jiné lapkovstvím a roku 1423 doznal, že dodal sůl na Tábor, kterou uloupil na silnici poblíž Budějovic. A za tento náklad s dvěma voly, které ukradl spolu se svými kumpány ve vsi poblíž Budějovic, obdržel půl kopy zlatých.⁷⁹ Obdobně čteme, že okolní obyvatelstvo táborům v Jabloních nosilo „*veveřice a jiné věci k snědku*“.⁸⁰

Protože pro Čechy platil Sienským koncilem zdůrazněný zákaz obchodování s kacíři, zásobování prostřednictvím nákupu potravin z okolních zemí se komplikovalo. Embargo uvalené na Čechy se ovšem nevztahovalo na katolická města, jako byly České Budějovice. Ty dokonce roku 1424 obdržely od Albrechta Habsburského monopol na obchod s vínem, které pak dovážely z Dolních Rakous a ze Znojemska.⁸¹ Ačkoliv se oficiálně nesmělo obchodovat s kacíři, můžeme předpokládat, že jednotlivci toto nařízení nedodržovali, a vzkvétalo tak překupnictví. O tom, že zákaz obchodu s utrakvistickými Čechy nemusel být až tak přísně dodržován, svědčí i fakt, který můžeme vyčíst z karlštejských účtů. V nich se v letech, kdy

⁷⁴ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 60.

⁷⁵ Josef MACEK, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, Praha 1952, s. 50.

⁷⁶ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 17.

⁷⁷ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 68.

⁷⁸ Tamtéž, s. 39.

⁷⁹ František MAREŠ (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, Praha 1878, s. 30.

⁸⁰ Tamtéž, s. 35.

⁸¹ Miroslav SVOBODA, *Víno a válka*, in: Jan KILIÁN (ed.): *Trpké býti zdá se? Víno a vinařství v českých zemích ve středověku a raném novověku*, Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2. – 4. dubna 2008, Mělník 2009, s. 158–164.

po celé zemi zuřily boje husitů proti katolíkům, uvádí, že se z Prahy dovážela importovaná vína z okolních zemí.⁸² Pokud se například rakouská či řecká vína mohla v této době dostat na pražské trhy, musela fungovat síť obchodních kontaktů, které v tomto období i nadále fungovaly.

Další možností, jak využít obchodu Českých Budějovic s okolními zeměmi bylo zadržování dováženého zboží, jak ilustruje již zmíněný příklad Tomana Maretky.

Potravin a vybavení byly husitům také dodávány z dočasně spřátelené země. Při tažení proti Řádu německých rytířů se polský král Vladislav zavázal platit každému husitskému kopí po 12 groších žoldu, starat se o výživu a ručit za škody, zejména na koních.⁸³ Husité také dostali 400 párů střevíců, sukno a zbraně.⁸⁴

3.3 Ubytování

Pokud se v blízkosti vojenského tábora nenacházel adekvátní objekt k ubytování, byli majetní jedinci odkázáni na ubytování ve stanech. Ty byly odjakživa poměrně nákladnou záležitostí,⁸⁵ protože k jejich přepravě musely sloužit vozy, stávaly se luxusem, který si mohli dovolit jen movití jedinci, disponující pomocným personálem, který se na jejich stavbě podílel. Jejich podobu nalézáme například v *Kronice Václava IV.* Jsou vyrobeny z plátna, které uvnitř podpírá dřevěná loukoťová konstrukce, a po stranách jsou vypnuty na lanech zatlučených do země kolíky.⁸⁶ Vavřinec z Březové zmiňuje stany v Zikmundově vojsku u Litoměřic,⁸⁷ dále pak u Žatce⁸⁸ a doklady o jejich běžném užívání nacházíme v písemných pramenech i na jiných místech. Například ve *Starých letopisech českých*, které popisují k roku 1424: „*Eodam anno Zyzka circa Pragam in campo circa villam Liben fuit castramrtatus, Zacensibus et ceteris cum ipso iacentibus, contra Pragensis.*“⁸⁹ Další zmínka o nich je, že si je postavili táboři ve Vršovcích.⁹⁰

⁸² P. ČORNEJ, *Jan Žižka a východočeské husitství*, s. 83.

⁸³ J. MACEK, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, s. 40.

⁸⁴ Tamtéž, s. 40.

⁸⁵ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V, s. 384: „... et tentoria seu tabernacula sumptuosa in similitudinem trium magnarum civitatum ordinado.“

⁸⁶ Viz obr. 9.

⁸⁷ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V., s. 373.

⁸⁸ Tamtéž, s. 513.

⁸⁹ *SLČ*, ed. A. M. ČERNÁ – P. ČORNEJ – M. KLOSOVÁ, s. 26.

⁹⁰ Tamtéž, s. 30.

U méně majetných jedinců, kteří si komfort stanu nemohli dovolit, se zejména v případě obléhacích táborů setkáváme se stavbou dočasných příbytků. Jednalo se o značně improvizované stavby, jako to můžeme sledovat v případě obléhacího tábora u Nového Hradu v Kunraticích. Oblehatelé si zde vybudovali příbytky částečně zahloubené do země.⁹¹ O jejich rozmístění si můžeme ještě dnes udělat dobrý obrázek, protože se do dnešních dnů poměrně dobře dochovaly jejich půdorysy v terénu. Částečné zahloubení staveb jednak ušetřilo stavební materiál, ale vzhledem k ročnímu období poskytovalo i dobré izolační vlastnosti proti zimě. Při stavbě se snažili využít maximálně terénu a prostředků, které se ke stavbě nabízely. Stavby se tak situovaly například jednou či více stěnami do svahu, jak je ještě dnes můžeme rozeznat v terénu bývalého obléhacího tábora.

Stavby zahloubené do země se ovšem neměly stavět v postupovém táboře. To zmiňuje jednak vojenský řád Jana Hájka z Hodětína,⁹² dále pak vojenský řád markraběte Albrechta a archeologická studie vojenského tábora u Klučova, kde se našly pouze dva do země zahloubené objekty, jednalo se o ohniště a menší jámu.⁹³

Boudy si ale stavěla i část vojska Zikmunda Lucemburského, když v roce 1420 přitáhlo ku Praze⁹⁴ a dále se o nich dozvídáme toho samého roku před bitvou u Vyšehradu. V případě, že vojsko mělo táhnout dál, bývalo zvykem boudy zapálit,⁹⁵ aby je případně nemohl využít nepřítel.

Když v roce 1420, kdy táboři přišli Praze na pomoc, rozložila se část vojska i s vozy a koni mimo město u Poříčské brány. Ženy byly ubytovány v klášteře svatého Ambrože a ostatní našli útočiště v opuštěných pražských domech.⁹⁶ Nevýhodou takového rozložení vojska byla pak jeho těžší kontrola.

U křížáckých vojsk také nacházíme praxi, kdy byla přes zimu v době, kdy se boje nečekaly rozpuštěna a vojáci si tak hledali ubytování a obživu na okolním území na vlastní pěst. I zde byla hlavní nevýhodou v případě nutnosti ztížená možnost rychlého svolání vojsk.

⁹¹ Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2009, s. 40.

⁹² J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 40.

⁹³ Jaroslav KUDRNÁČ, *Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově*, Památky archeologické, 64/1, Praha 1973, s. 105 – 142, zde s. 119.

⁹⁴ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V., s. 383.

⁹⁵ Tamtéž, s. 396 : „...totalis excertitus combustis tentoriis de campo recedit.“

⁹⁶ Tamtéž s. 371: „Dimisso ergo sexu muliebri in monasterio sancti Ambrosii Thaboriensis psi cum curibus suit et equitibus insula foris valvam Porzieczensem se deponunt et ibi mansionem suam ad tempus faciunt sacerdotibus ipsorum cittidie verbum.“

3.4 Opevnění tábora

Strategická poloha vojenského tábora doplněná o dobré opevnění a okopy byla základním předpokladem pro jeho případné úspěšné hájení. Proto se velitelé snažili využít situaci okolního terénu a vytěžit tak maximum pro případnou obranu tábora. Využívalo se rybníků, kopců, ale i staveb. V případě hloubení příkopů, bylo účelné využít příkopů a valů starších, jako tomu bylo u Klučova,⁹⁷ nebo v případě ležení Zikmundova vojska na Šancích proti Závisti u Zbraslavi, kde využili zdejší laténské hradiště.⁹⁸

Opevnění mohla být dvojího typu. Jednorázová užívaná pro potřeby ochrany vojska při přípravě k bitvě či jeho přesunu, a pak dlouhodobější, která se budovala například pro zimoviště.⁹⁹

Pro defenzivní styl boje byl nejčastěji budován příkop, za kterým byl z vyhloubené hlíny navršen val,¹⁰⁰ případně bylo vhodné jeho užití v kombinaci s vozovou hradbou. V takovém případě byl příkop budován před ní.¹⁰¹ Opevnění také mohly tvořit zídky z nasucho kladených kamenů či tak zvané polské ploty. Týl pak zajišťovaly vhodně postavené zásobovací vozy. Čelo a exponovanější místa vozy bojové. Mezery mezi vozy se obsazovaly vhodně umístěnými většími štíty zvanými tarasy či o něco menšími pavézami.

3.5 Vybavení tábora

Jednu z nejdůležitějších součástí vybavení tábora tvořily vozy, které se používaly jak pro přepravu potřebného materiálu, tak postupně i k bojovým účelům. Užití vozů pro potřeby vojska bylo už v době před husitskými válkami běžnou praxí. Používaly se k přepravě proviantu, raněných, píce, stanů, zbraní, zbroje, prostě všeho potřebného, co by jednotlivec či kůň neunesl.¹⁰² Jan Žižka v průběhu husitských válek jejich užití rozšířil i na bojové akce a postupně od něj tuto praxi přejala i ostatní vojska, jak husitská, tak katolická. Zmínky o možném bojovém využití vozů nacházíme ale již dříve například v teoretickém díle *Belifortis* zabývajícím se válečnictvím. Poprvé byly v období husitských válek zapojeny běžné vozy

⁹⁷ J. KUDRNÁČ, *Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově*, s. 105–142.

⁹⁸ T. DURDÍK, *Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, ed. Vladimír Kupka, Praha 2001, s. 43–86, zde s. 80.

⁹⁹ Tamtéž, s. 79–80.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 81.

¹⁰¹ J. KUDRNÁČ, *Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově*, s. 127.

¹⁰² Viz obr. 11., 12.

aktivně do bojové operace při výpravě z Plzně k Nekoměři. Vzhledem k tomu, že se pravděpodobně nejednalo o plánované, ale nouzové užití, vozy ještě nebyly přizpůsobeny pro účely boje, jak tomu muselo být později. Když jel Žižka na Tábor, měl u Sudoměře vozy již bojové. Od tohoto okamžiku tedy vozy rozdělujeme na bojové, spízní a pícni, někdy nazývané také vůz komorní či placní.

Spízní a pícni vozy jsou stavbou totožné a rozlišují se jen podle toho, co vezou. Nemusely být tak pevné konstrukce jako vozy bojové, a jednalo se tak o vozy, které se běžně užívaly v každodenním životě. Mohly být kryty dřevěnou konstrukcí pokrytou plátnem zvanou šperloch, která jejich obsah chránila před nepřízní počasí, jak to vidíme na iluminaci z *Bible Václava IV.*¹⁰³

Bojový vůz musel být pevnější konstrukce a dobré stability, aby jeho posádka mohla úspěšně odolat bitevní vřavě. Na dobových vyobrazeních většinou nemají boční zkosení, jak jsou dnes často prezentovány na ilustracích či modelech. Bez něj je užití vozu pro bojové podmínky praktičtější, obránci mají více místa pro nohy a tím pádem i lepší stabilitu pro jeho obranu. Vozy s bočním zkosením jsou většinou zobrazovány, jak převážejí lehčí náklad, například píci. Oba dva typy těchto vozů nenalézáme v *Bibli Václava IV.*,¹⁰⁴ vozy bez bočního zkosení pak v *Belyfortis* a *Vídeňském rukopisu*. K roku 1433 nacházíme zmínku, že Gdaňští měli vypravit 30 bojových vozů s vysokými koly a příslušenstvím přebudovaným z vozů formanských.¹⁰⁵ Ačkoliv k vypravení vozů nakonec nedošlo, je toto cenný příklad toho, jak mohly být bojové vozy přestavěny pro potřebné účely.

Posádka jednoho bojového vozu měla podle Tomana 18–21 lidí.¹⁰⁶ To ovšem neznamená, že by všichni aktivně bojovali na voze. Jednalo se o bojovou jednotku. Část z nich byli střelci, jiní měli dřevcové zbraně, další mohli hájit prostor mezi vozy. K jednomu vozu tak v optimálním případě měli připadnout dva střelci z ručnic a dva ze samostřílů.¹⁰⁷ Pod každým vozem dále mělo být zavěšeno prkno, které mělo zabránit zásahu lidí a koní za ním a pod ním skrytých.¹⁰⁸ Do prkna pak byl vyříznut otvor, skrz který se mohlo v případě nutnosti střílet. Každý vůz měl mít také řetěz, pomocí kterého pak byl spojen s ostatními ve vozové hradbě. Pokud nebyl řetěz, dalo se užít houžví či provazů. Jaké další nářadí a vybavení patřilo k jednomu vozu, si můžeme udělat představu díky *Vojenskému zřízení* Jana Hájka z Hodětína, které uvádí, že při voze má být „jedna hákovnice se vši přípravu a dvě sekyře, dvě lopatě, dvě

¹⁰³ Viz obr. 12.

¹⁰⁴ Viz obr. 11.

¹⁰⁵ J. MACEK, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, s. 56.

¹⁰⁶ J. DURDÍK, *Husitské vojenství*, s. 117.

¹⁰⁷ T. HUGO, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 167.

¹⁰⁸ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 42.

*kratci, dvě motyce, dva rýče a taras s berlů a jedno kopie s hákem a s praporečkem.*¹⁰⁹ Václav Vlček z Čenova udává, že by k vozům měl být podélně přivázán žlab na krmení koní.¹¹⁰ Dá se tak předpokládat, že to byla běžná praxe i v mnou sledovaném období, pro které nemáme podobné zmínky.

Jan Durdík se domnívá, že na průměrné husitské vojsko, které čítalo na 6 až 7 tisíc pěších, připadalo 300 vozů a poměr mezi nimi byl dvě pětiny vozů pícních a tři pětiny vozů bojových.¹¹¹

Masivnější využití vozů při bojových operacích vyžadovalo také náležité zpevnění cest. Hodětín tak uvádí, že *„před každým řádem vozuov, když se táhne, šli s motykami, kracemi, rajči, lopatami a s sekyrami, bylo-li kde cest opravovati.*¹¹²

Kromě náradí potřebného k úpravě cest, musely vozy také přepravovat vybavení nezbytné pro přípravu pokrmů, tedy železné kotle či keramické hrnce, které se ovšem vzhledem k panujícím podmínkám v táboře mohly snadno při přepravě rozbít. Že se používaly k přípravě pokrmů i na polních taženích, mohou dokládat nálezy zlomků keramiky z vojenského tábora u Klučova.¹¹³ K přepravě potravin bylo také potřeba nejrůznějších beček, pytlů a košů. Koše se také mohly zavěsit, přes hřbet koním, jak to vidíme na iluminaci v *Bibli Václava IV.*¹¹⁴ Tento způsob přepravy byl zvláště výhodný v těžším terénu, kde by měl vůz obtíž projet. V táboře se také nacházely stany, o kterých jsem již psala v kapitole popisující ubytování.

Na vozech se přepravovaly také velké palné zbraně, pokud nebyly na kolech. Mezi ně patřily tarasnice, bombardy a houfnice. K obsluze, ale i přepravě těchto velkých palných zbraní bylo potřeba většího počtu osob. Náročné na přepravu byly i koule a šipky, které byly potřeba ke střelbě. Užívalo se kulí kamenných, železných či olověných.¹¹⁵ Palné zbraně se vyráběly především ve městech, kam za tímto účelem proudily pracovní síly. Tak tomu bylo u kováře Vaňka ze Smetče, který nejprve ve Smetči koval cepy a později utekl do Prachatic, kde pomáhal kovat pušky.¹¹⁶

Nyní popíšu jednotlivé větší palné zbraně, problémy spojené s jejich přepravou a požadavky na jejich užití. Z větších kusů se užívaly bombardy. Obrovská razance zpětného

¹⁰⁹ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 42

¹¹⁰ Tamtéž, s. 53.

¹¹¹ J. DURDÍK, *Husitské vojenství*, s. 71.

¹¹² J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 42.

¹¹³ J. KUDRNÁČ, *Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově*, s. 119.

¹¹⁴ Viz obr. 10.

¹¹⁵ Vladimír DOLÍNEK – Jan DURDÍK, *Historické zbraně*, Praha 2008, s. 178.

¹¹⁶ F. MAREŠ (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, s. 27.

rázu, který vznikl při výstřelu z bombardy, zabraňovala užití lafet při střelbě. Proto bylo třeba k podložení bombard velkých loží z klád, které zpětný ráz částečně tlumily. Protože bombardy byly značné hmotnosti, muselo se k manipulaci s nimi užívat rumpálů, lan a klád k podložení.¹¹⁷ Jejich dostřel byl zhruba 500 m a za den z nich bylo možné vystřelit čtyři až šest ran, protože mezi výstřely musela vychladnout.¹¹⁸ Bombardy působily zejména při obléhání měst veliké škody na opevnění. Proto se obránci snažili obsluhu bombardy zneškodnit jako jednu z prvních prostřednictvím střelných zbraní. Obsluha se proto chránila tarasy, což byly velké štíty stlučené z fošen. V nich byly udělány otvory, kterými se dalo mířit. Okolo těchto tarasů chránících bombardy a jejich obsluhu bývaly také budovány okopy.¹¹⁹

Dále se užívala tarasnice, která je poprvé zmiňována roku 1426 v Bitvě u Ústí. Tarasnice se kovaly ze železného plátu a byly zesilovány pláští. Lily se i z bronzu. Ráže se pohybovala mezi 40–100 mm.

Houfnice byly podobny tarasnici, ale měly užší komoru, hlaveň byla kratší než u tarasnice a byly lehčí.¹²⁰ Mohly se tak přepravovat jednodušším způsobem na vozech. Neměly takový dostřel, ale byly většího kalibru. Z toho důvodu se užívaly předně ke střelbě do houfů, jak napovídá jejich název. Stejně jako u tarasnice se u nás dochovala o nich první zmínka v bitvě u Ústí, kdy je uvádí starý letopisec a listinně je máme doloženy teprve roku 1429 v řádu o šiku vozovém.¹²¹ Houfnice byly upevňovány na prosté dvoukolé lafety, které umožňovaly větší rychlost při přesunu a větší pohyblivost.

K užití těchto zbraní byl potřeba střelný prach. Suroviny pro jeho výrobu se nevyskytovaly na našem území, a musel se tak dovážet. O jeho nedostatku na straně husitů v počátcích husitských válek svědčí úmluva mezi Jindřichem z Plavna a Starým městem o dodání několika vozů střelného prachu a finanční hotovosti, výměnou za jeho propuštění po dvouletém vězení.¹²² Kromě zbraní palných se v táboře mohly nacházet zbraně vrhací, jako je katapulta. Užívalo se také obřích samostřílů.¹²³

¹¹⁷ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 154.

¹¹⁸ T. DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, s. 41

¹¹⁹ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 155.

¹²⁰ Tamtéž, s. 163.

¹²¹ Tamtéž, s. 164.

¹²² F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 54.

¹²³ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (2.)*, s. 741.

3.6 Každodennost

Každodenní chod tábora byl ve většině bodů stejný jak u katolických, tak u utrakvistických vojsk. Jisté odlišnosti byly dány jiným sociálním složením obyvatel táborů a náboženskými předpoklady, ty se pak odráží zejména na úkonech vztahujících se k náboženské praxi, které budou dále uvedeny.

Jednou z nejpodstatnějších činností spadajících do tohoto okruhu je příprava pokrmů a obstarávání vody. O přípravu stravy se u korouhevních pánů staral pomocný personál. V husitských vojskách, kde byly přítomny ženy, tuto činnost mohly obstarat ony, jinak si jídlo museli uvařit sami vojáci. O způsobu přepravy potravin jsem se již zmiňovala v předchozí kapitole.

Dostatečné zásobení potravinami a píce pro koně bylo nezbytné a o způsobech jejich obstarávání jsem také psala v jedné z předchozích kapitol. Důležitý byl také dostatek pitné vody pro lidi a koně, proto musely být tábory budovány v blízkosti zdroje pitné vody.

Na skladbu potravin, které se do ležení dodávaly, měly také vliv posty, které držela katolická a umírněná vojska. Radikální táborité nikoliv,¹²⁴ ti respektovali pouze dny, kdy jim půst uložili kněží, jako tomu bylo například před bitvou u Kutné Hory.¹²⁵ K této herezi se někdy přiklánělo i obyvatelstvo z okolí zasažené jejich učením, které se s ním setkalo na válečných taženích při dobývání měst a hradů.¹²⁶

Postní dny můžeme rozdělit na újmu, zdrženlivost a přísný půst, což byla jejich kombinace. Při újmě se naši předci směli najíst dosyta jen jednou denně po poledni. Ráno a večer pak jen lehce občerstvit. Újma se vztahovala na ty, kteří byli starší jednadvaceti let¹²⁷ a mladší šedesáti. Nemuseli ji také držet nemocní a těhotné ženy. Újma se držela o čtyřicetidenním postu, před Velikonocemi, vyjma nedělí. Půst začínal o popeleční středě před šestou nedělí předvelikonoční, což byla první neděle postní. Končil pak bílou sobotou. Zdrženlivost zapovídala jíst masité pokrmy. Dovoleno bylo požívání ryb a živočichů, kteří

¹²⁴ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V., s. 412: „*Et sic nullius quantumcunque sancti preter Christi ieiunabant vigiliis, nec aliquod festum preter diem dominicam celebrare voluerunt, cum omnia talia non deus, sed homines instituerunt. Qua de re sexta feria et in quatuor temporibus ac vigiliis sanctorum Cannas in multorum scandalum et ruinam devorabiteri zrum eis ieiunare precipiebant, tunc omnino illo die nec comedere nec bibere licebat, eidam usne vesperum et eidam usne ad alteram diem abstinentes.*“

¹²⁵ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V., s. 524: „*Item cum, ut predictum est, usne noctem in campis militaria fierent ab utroque excerptu certamina, exercitus regis non longe a Pragensium excerptu se collocavit, ut de Montibus sibi victualia darentur. Thaborite vero cum Pragensibus modicum valde cibum et potum habentes deo ieiunia in frigorie persovebant.*“

¹²⁶ F. MAREŠ (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, s. 41.. Martin z Tupadl tak roku 1423 doznává, že v pátek maso jedl.

podle dobového mínění spadali do této kategorie, jako například bobři, divoké kachny, hlemýždi a žáby. Zdrženlivost se držela každou středu, pátek a sobotu. Přísný půst byl stanoven na vigilie sv. Jana, sv. Filipa a Jakuba, sv. Vavřince, sv. Mořice Velikého, Všech svatých, Štědrý den a Velký pátek.

V období postů bylo nutné dopravit větší množství ryb pro ty sociální skupiny, na jejichž jídelníčku se v době tažení běžně objevovalo maso. V křižáckém vojsku mezi takové lidi rozhodně patřili páni, rytíři a vysocí církevní hodnostáři. Nejsnáze se dopravovaly ryby nasolené či uzené, které se tak rychle nekazí. Oproti tomu jídelníček těch nejprostších, který neobsahoval takové množství masa, se v těchto dnech pravděpodobně příliš nezměnil.

Jednotlivá vojska tábořila a postupovala odděleně, jen při nutných příležitostech, kdy například očekávala nepřítele, se spojovala v jediný tábor či vojsko.¹²⁸ Důvodem bylo lehčí obstarávání píce a potravin, dále prevence případných rozepří.

V rámci tábora hrozilo neustále nebezpečí pohybu špehů, kterých se užívalo zhusta na obou stranách.¹²⁹ Aby se tomu zabránilo, měla být hlídkám a osobám pohybujícím se mimo tábor dávána hesla, díky kterým měl být pohyb nežádoucí osoby odhalen. Běžnou praxí také bylo držení hlídek, a to jak v branách, tedy místech kudy byl možný průchod do ležení tak okolo vozů. Rozdělování hlídek měl na starosti k tomu určený hejtmán.¹³⁰

Ohně potřebné pro vaření a zahřátí se zejména v blízkosti vozů musely rozdělovat s největší opatrností, aby nevznikl požár. Ostatně nařízení nebádající k opatrnosti při rozdělování ohně obsahuje i Hodětínovo *Vojenské zřízení*.¹³¹ To že byl příkaz nařizující nejvyšší opatrnost při nakládání s ohněm v táboře, kde byla většina věcí z hořlavého materiálu, víc než oprávněný, dosvědčují požáry, které opakovaně propukaly v křižáckých táborech. Bylo tak u již zmíněného Žatce,¹³² dále pak 19. 7. 1420 při obléhání Prahy, kdy plamenům podlehl část stanů a zásob.¹³³ Je ovšem otázkou, zda řádění rudého kohouta způsobila nešťastná náhoda neopatrná manipulace s ohněm či nepřítel.

¹²⁸ SLČ, A. M. ČERNÁ – P. ČORNEJ – M. KLOSOVÁ, s. 144.

¹²⁹ Do ležení husitů u Frýdlantu poslali Zhořelečtí svého člověka, jistého Hensla, aby vyzvěděl, kam potáhnout. (Adolf ANDĚL, *Husitství v severních Čechách*, Liberec 1961, s. 76.).

¹³⁰ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 39.

¹³¹ Tamtéž, s. 40.

¹³² *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed., J. EMLER, FRB V., s. 513.

¹³³ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 47.

V rámci husitského vojsk se nesměli pohybovat především opilci, zloději a cizoložníci. Dále od něj měli být odehnány osoby, které lžou, jsou neposlušné příkazů, hřeší a rabují.¹³⁴

Opakovaně byly zakazovány hry v kostky jak v táborech utrakvistických,¹³⁵ tak katolických.¹³⁶ Pokud je něco opakovaně zakazováno, svědčí to o tom, že se zákazy nedodržují. Zapovídání hry v kostky nalézáme v průběhu patnáctého století opakovaně.¹³⁷ Podle *Vojenského zřízení* Jana Hájka z Hodětína se v rámci vojska nesměly hrát také rozšiřující se karty a koule.¹³⁸

Jak již bylo zmiňováno v jedné z předchozích kapitol, v době tažení musely utichnout veškeré rozepře a muselo se dočasně zapomenout na staré spory, aby tak neohrozili zdárný průběh tažení. To bylo vyžadováno jak u husitů,¹³⁹ tak ve vojsku křižáckém.¹⁴⁰

Vojáci se také neměli bez povolení pohybovat mimo tábor či při přesunu mimo houfy.¹⁴¹ Opuštění tábora bez dovolení bylo v husitském vojsku trestáno smrtí a odebráním majetku, bez rozdílu postavení. Stejně tak bylo nakládáno s osobami, které byly přistiženy v okolí tábora a neměly patřičné heslo či pověření¹⁴² a mohlo se tak jednat o špehy či zběhy.

Nemělo docházet k svévolnému plenění, pálit směli u utrakvistů jen ustanovení jedinci a neuposlechnutí měla být trestána velkou pokutou.¹⁴³ Stejně tak neměly panovníkovi země zbytečně plnit křižácká vojska.¹⁴⁴

V neděli se chod tábora změnil a probíhaly bohoslužby pod širým nebem či ve stanech,¹⁴⁵ a každý v husitském vojsku musel přijímat pod obojí způsobou.¹⁴⁶ Polní bohoslužby se ovšem konaly i v křižáckých táborech.

¹³⁴ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 26: „*Také nechcem trpěti mezi sebou nevěrných, neposlušných, lhářův, zlodějův, kostkařův, loupežníkův, plundréřův, opilcův, lajců, smilníkův, cizoložníkův, smilnic a cizoložnic i všech zjevných hříšníkův a hříšnic; ty všeckny z sebe chceme puditi a honiti, nad nimi popravovati s pomocí Trojice svaté vedlé zákona Božího.*“

¹³⁵ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 26. : „*Také nechcem trpěti mezi sebou nevěrných, neposlušných, lhářův, kostkařův.*“

¹³⁶ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 396. : „*Item d.) soll man kein würfelsil gestattin.*“

¹³⁷ Amadeo MOLNÁR (ed.), *Husitské manifesty*, Praha 1980, s. 231.

¹³⁸ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 36.

¹³⁹ Tamtéž, s. 26. : „*Dále sváruov, křikuov a potrhání aby žádných nebylo u bojiště ani mezi námi.*“

¹⁴⁰ K. DIETRICH (Hrsg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Zweite abtheilung 1427–1431, s. 36.

¹⁴¹ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 25.

¹⁴² Tamtéž, s. 26.

¹⁴³ Tamtéž, s. 25.

¹⁴⁴ K. DIETRICH (Hrsg.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Zweite abtheilung 1427–1431, s. 37

¹⁴⁵ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V, s. 400. : „*Qua de re presbiteri cum sibi iuncto populo montem magnum magna planice exornatum ascendunt et in eius summitate tentorium de lineis pannis ad modum kapelle extendunt, i quo agentes divina potlum ibidem confluentem sine Julius communionis impedimento venerabili eukaristie sacramento devotissime reficiunt.*“

Bylo nutné také vyřešit co s nemocnými, mrtvými a raněnými, kterých bylo zejména po bitvách či potyčkách někdy víc než dost. Ranění a těla významných lidí mohla být po bitvě odvážena na vozech, jak vidíme na iluminaci v *Bibli Václava IV.*¹⁴⁷ Nemocní či ranění v husitském vojsku se dopravovali do nejbližších spřátelených měst a vesnic, kde se nechávali k ošetření a rekonvalescenci.¹⁴⁸ Tak tomu bylo po bitvě u Sudoměře, kdy Žižka nechal raněné v nejbližší vesnici. Také po bitvě u Malého Boru, nechala vojska raněné v Písku.¹⁴⁹ Stejná praxe pak byla u katolického vojska.¹⁵⁰

Pokud utrakvisté dobyli hradu, nebo města a posádku či obyvatele se rozhodli nešetřit, mohli ponechat menší skupinu mužů na živu, kteří měli za úkol pohřbít těla svých padlých druhů, jak tomu bylo po dobytí Chomutova, kdy táborité ponechali třicet mužů, aby pohřbili zavražděné obyvatele města.¹⁵¹ Po bitvě pod Vyšehradem nechali z rozkazu kněží jako odstrašující příklad těla padlých křižáků ležet bez pohřbu na poli. Vavřinec z Březové zmiňuje, že někteří dobrodinci je nakonec pod příkrovem noci alespoň pochovali do vykopaných příkopů.¹⁵²

Další pohromou, která mohla bojovníka postihnout, ale někdy mu tím také zachránit život, bylo zajetí. V husitských vojskách většinou zachovávali zvyk jímání zajatců feudálové, kteří mezi svými protivníky měli často své příbuzné a známé.¹⁵³ Někdy se před bitvou rozhodlo, že zajatci nebudou bráni. V katolických vojskách bylo zajímání významných zajatců a jejich následné vykupování zachováno.

Zajatci pak mohli být vykoupeni, nebo vyměněni. V případě vykupování se jednalo o poměrně vysoké částky, které pak mohly být využity na náklady potřebné k udržení vojska. Pokud se jednalo o významnějšího velmože, mohl být propuštěn na čestné slovo s tím, že do ustanoveného termínu za sebe složí výkupné. V takovém případě za něj mohli být žádáni rukojmí, kteří byli propuštěni teprve v tu chvíli, kdy bylo výkupné splaceno.

Zásoby a vybavení se také získávalo pleněním nepřítelova tábora po bitvě nebo také svlékáním mrtvol a raněných přímo na bitevním poli. Oblíbenou kořistí byla zejména zbroj a zbraně. V optimálním případě měla být v husitském vojsku všechna kořist po bitvě nanošena na hromadu a o přerozdělování se měli postarat starší „ze všech obcí, panských, rytířských,

¹⁴⁶ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 23.

¹⁴⁷ Viz obr. 11.

¹⁴⁸ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 224.

¹⁴⁹ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 62.

¹⁵⁰ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. Josef EMLER, FRB V., s. 441.

¹⁵¹ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. Josef EMLER, FRB V., s. 477.

¹⁵² Tamtéž, s. 441.

¹⁵³ Tamtéž, s. 440.

městčích i robotěncuov.“¹⁵⁴ Ti je měli spravedlivě rozdělit podle potřeby. Takováto praxe, se ale ne vždy dodržovala, jak se dozvídáme z díla Vavřince z Březové, který se zmiňuje, že čtyři sedláci se po zabítí rytíře hádali o zbroj, což se jim stalo osudným.¹⁵⁵ Jindy si vojáci zamlouvali nepřátelské koně a zbroj ještě před bitvou.¹⁵⁶ O případech, kdy byla kořist zatajena a nebyla odevzdána k společnému dělení, hovořil *Žižkův vojenský řád* jasně. Takového provinilce měla stihnout bez rozdílu stavu poprava a propadnutí majetku.¹⁵⁷

Po bitvě, nebo úspěšném dobytí města si tak vojáci mohli přijít k takovým věcem, jako je pancíř a samostříl, jako se poštěstilo Duškovi z Košic po dobytí Bechyně.¹⁵⁸ Přech z Hostovic si zase po dobytí a vypálení Louňovického kláštera dopomohl k hrnci medu a po dobytí Berouna dvou ornátů, které prodal za 50 grošů.¹⁵⁹ Podobně tak Jírovi z Březovíka u Německého Brodu „*sě sukně dostala.*“¹⁶⁰

Husitská vojska také charakterizují rychlé přesuny.¹⁶¹ Denní průměr mohl dosahovat 20-30 kilometrů.¹⁶² Tažení konala i v zimních měsících, což v této době nebylo zvykem. V zimě se komplikovala úprava cest a zdolávání říčních toků, pokud nebyly zamrzlé. V takovém případě hrozilo prolomení ledů. Na druhé straně stála výhoda překvapení.

Jak u vojsk husitských, tak u vojsk křižáckých tak můžeme vysledovat podobné zvyky a problémy spojené s každodenním chodem vojenského tábora. Husitská vojska jsou ovšem charakteristická odchylkami od zavedených zvyklostí, jako jsou tažení v nestandardní dobu, zpočátku válek jiné vybavení, struktura spravování tábora a v dodržování postů.

3.7 Typy vojenských táborů

Vojenské tábory můžeme rozlišit na dva základní typy a to na obléhací a postupové. Pro obléhací tábory, kde se předpokládalo delší setrvání vojska, jsou charakteristické improvizované příbytky určené k pobytu po delší dobu a budování palných postů spolu s obrannými valy a přibližovacími sapami. Naproti tomu postupové tábory jsou

¹⁵⁴ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 25.

¹⁵⁵ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. Josef EMLER, FRB V., s. 387.

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 506. : „Illius Theutonici meus eri esus, ileus Theutonici michi vendicabo arma!“

¹⁵⁷ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 26.

¹⁵⁸ F. MAREŠ (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, s. 28.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 38.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 40.

¹⁶¹ J. KEJŘ, *Husité*, Praha 1984, s. 156.

¹⁶² Tamtéž, s. 60.

charakteristické značnou mobilitou, využitím vozů a stanů, nebo jednoduchých improvizovaných přístřešků.

Vzhledem k dočasnému charakteru postupového tábora se nám o nich nedochovalo až na menší písemné zmínky mnoho dokladů. Cenným přínosem tak je archeologický průzkum u Klučova. Tábory byly budovány pouze k přespání a odpočinku.

Obléhací tábory byly v Čechách například u Nového Hradu, pod Starou Dubou, Konopištěm, Zbořeným Kostelcem, Lichnicí a Sionem.

Významným přínosem jsou pro nás dochované pozůstatky obléhacího tábora Pražského vojska u Nového hradu v Kunraticích. Zde se do dnešních dnů zachovaly vyhloubené základy pro provizorní chaty a stany. Dále jsou stále dobře patrné valy, které tábor chránily zepředu a zezadu proti možnému útoku. Díky vhodnému položení na vyvýšeném hřebenu byl tábor z boků chráněn příkrým svahem, který bylo v zimních měsících takřka nemožné ve zbroji zdolat. Obléhání započalo posledního dne prosince roku 1420¹⁶³ a trvalo do 25. ledna 1421. Probíhalo tedy v nejméně příznivém období roku. Před chladem pomáhaly chránit právě zahluobené základy chat, které poskytovaly ochranu před větrem a oproti nadzemním boudám i lépe izolovaly teplo. Vzhledem k pravděpodobně panujícím mrazům, muselo být jejich vyhloubení v zmrzlé hlíně značně obtížné. Na valech byly zepředu umístěny obléhací stroje a od čela valu vedla směrem k Novému hradu sapa, což je příkop užívaný k bezpečnějšímu přiblížení k nepříteli.

Palebná postavení nebyla součástí vlastního ležení, byla budována na nejvhodnějších místech pro ostřelování hradu či města.¹⁶⁴ Vyžadoval rovnou plochu, která bývala i pro tyto účely upravována. Díky tomu můžeme dodnes někdy určit jejich původní postavení.

Obytná část tábora bývala budována mimo dostřel obléhaných, čelo tábora mohlo být situováno na dostřel, pro potřeby střelců.¹⁶⁵ Opevnění tábora bylo podobné fortifikaci polního ležení.¹⁶⁶

V obléhacím táboře se pak sestavovaly velké kusy, jako katapulty u kterých nebyla možná doprava v celém kuse. Připravovaly se také žebříky¹⁶⁷ a ostrve, které se užívaly k slézání hradeb.¹⁶⁸ Vzhledem k dlouhodobějšímu pobytu vojska v případě obléhání,

¹⁶³ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V., Praha, s. 465.

¹⁶⁴ Tomáš DURDÍK, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2009, s. 41.

¹⁶⁵ Tomáš DURDÍK, *Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2001 s. 43–86, zde s. 82.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 82.

¹⁶⁷ Viz obr. 14.

¹⁶⁸ *SLČ*, ed. A. M. ČERNÁ – P. ČORNEJ – M. KLOSOVÁ, FRB, s. 29.

docházelo k vyčerpání potravin a píce v dané oblasti, a muselo tak být zajištěno dostatečné zásobování obléhacího tábora spíží a pící opatřovanou ve vzdálenějším okolí.

4 Vybavení jednotlivce

Pro fungování na vojenském tažení bylo pro vojáka a jeho doprovod nezbytné dobré oblečení, vybavení potřebami každodenního užití a pro bojující pak zbroj a zbraně. Všechny tyto náležitosti budou blíže popsány v následující kapitole.

4.1 Odění

V období husitských válek bylo odění zcela individuální záležitostí vojáka. Tendence ke sjednocení oblečení daného vojska se objevují až v průběhu třicetileté války. Pro rozlišení zejména feudálních vojsk sloužily barevně sjednocené točenice, varkoče či malované štíty.

V oděvu se odráželo sociální postavení a finanční možnosti jeho majitele. Oděvem zhotoveným z kvalitních pevných látek disponovala vrstva řemeslnické střední vrstvy, o něco luxusnějším šatem pak městský patriciát, který se reprezentací snažil přiblížit způsobu života šlechty. Vrstva aristokracie se tak vlastní reprezentací i na vojenských taženích snažila vyčlenit ze společnosti, a ilustrovat tak svoje místo na vrcholu společenského žebříčku. Na druhou stranu pro chudší většinu obyvatelstva bylo zcela zásadní, nakolik je jejich oděv praktický a chrání před nepřízní počasí. Vzhledem k sociálnímu složení vojsk se dá předpokládat, že vojska domácí obce byla kvalitněji odívána, než vojska polní, která se skládala převážně z drobnějších řemeslníků a chudiny.

Oblečení, které se bralo na válečná tažení, bylo prakticky totožné s tím, které se nosilo v běžném civilním životě. Vzhledem k nákladnosti výroby se kusy oblečení v šatníku středních vrstev obyvatelstva počítaly na jednotky.

Oděvy se v základu zhotovovaly z vlny, lnu a kůže. K spínání oděvů se pak užívalo tkanic, knoflíků a háčků. Knoflíky mohly být kostěné, železné, mosazné, ale také dřevěné či potahované látkou.

V období husitských válek doznívají na našem území vlivy módy z období vlády Václava IV. Pod tlakem radikálních táboritů se postupně začíná uplatňovat umírněnost v oblékání, klade se důraz zejména na praktičnost oděvu a početnost jeho majitele. Zejména v umírněném prostředí pražských měst převládají snahy o zachování módnosti, což ústí do konfliktů majitelů módních kusů oblečení s tábority, zaznamenané k roku 1420: „*Item die mensis Maii XXI Thaboriensium eidam in turbis per Pragam ambulantes multis viris barbas*

*forcipicibus precidebant quisi cum violencia et presertim barbas superiores, ipsas podsebiti vocitantes, tricas insuper virginibus amputabant et pepla mulierum violabant.*¹⁶⁹

Kvalitní kusy oblečení se stejně jako zbroj a zbraně stávaly předmětem kořistění.

Jsou také zaznamenány případy, kdy se liturgické oděvy, jako jsou ornáty, přešívaly na kabátce. V *Popravčí knize pánů z Rožmberka* je zmínka o Janovi Lapkovi z Vavic, který přešívával v Prachaticích půl roku ornáty na kabátce.¹⁷⁰

Vzhledem k dlouhotrvajícímu působení polních vojsk muselo zejména v jejich řadách docházet k rychlému opotřebení ošacení a bot, což se také muselo odrazit na vzhledu vojska.

4.1.1 Základní oděvní součásti mužského oděvu:

4.1.1.1 Hace

Základním kusem spodního prádla byly hace či německy bruchy. Zhotovovaly se ze lnu a mohly mít více podob. V ikonografických zobrazeních nalézáme jak hace delší, připomínající dnešní trenýrky, tak kusy kratší a vypasovanější, jak to dokládá archeologický nález z hradu Lengberg.¹⁷¹ Toto spodní prádlo nosili muži i ženy. Na většině vyobrazení je nalézáme vybělené či v přírodní barvě.

4.1.1.2 Punčochy

Vlněné punčochy byly stříhově konstruovány tak, aby co nejtěsněji obepínaly lýtko. Sahaly většinou kus nad kolena a pod kolenem pak byly uchyceny řemínky či tkanicemi – podvazky. Někdy je na iluminacích nacházíme přehnuté přes nohavice. Zmínky o nich nacházíme zejména v zimních měsících.¹⁷² Mohly být nahrazeny ovinkami. Nemajetní si nohy ovinovali do houní a kožek, což jim také částečně nahrazovalo obuv.

¹⁶⁹ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V., s. 371.

¹⁷⁰ F. MAREŠ (ed.), *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, s. 48.

¹⁷¹ Viz obr. 20.

¹⁷² *SLČ*, ed. A. M. ČERNÁ – P. ČORNEJ – M. KLOSOVÁ, s. 48.

4.1.1.3 Nohavice

Základním charakteristickým znakem nohavic je, že nebyly k sobě sešity jako kalhoty. Jednotlivé díly se tak navazovaly v pase na hacní pás či přímo k hacím.¹⁷³

Nohavice se nosily zejména v bohatším městském prostředí vypasované. V době husitských válek se již nesetkáváme s módním trendem *mi-parti* z dob Karla IV. a Václava IV., kdy se při zhotovení oděvu užívalo půlení kontrastních barev. Nohavice se nosily každá jiné barvy, podobně tak bylo u kabátců či *surcotte*.¹⁷⁴

4.1.1.4 Košile

Košile jednoduchého typu T se nosily pod kabátce či sukně choděcí. Většinou byly z lněného nebarveného či běleného plátna, jak můžeme vidět na převážné většině iluminací z daného období.¹⁷⁵ Někdy však nacházíme ojedinělé zmínky, kdy košile mohla být jiné barvy, například modrá.¹⁷⁶ V případě větší fyzické námahy v horkých dnech muži odkládali svrchní odění a pracovali pouze v košili a hacích,¹⁷⁷ jak to můžeme vidět na celé řadě iluminací zobrazujících práci na poli. Odložit svrchní šat bylo možné v neformálním prostředí. Na veřejnosti bylo takovéto odhalování společensky nepřipustné. Dá se tedy předpokládat, že se v rámci vojenského tábora bez svrchního odění pohybovali příslušníci nižších či středních vrstev, kde nebyl na osobní prestiž kladen takový důraz. Košile sahaly po kolena¹⁷⁸ nebo lehce nad ně.¹⁷⁹

4.1.1.5 Svrchní šat

Mezi svrchní šat patřil kabátec. Zejména u zámožnějších vrstev v městském prostředí ještě přežívala móda zavedená za vlády a života Václava IV., kdy byly módní kabátce

¹⁷³ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I.* (II.), s. 871.

¹⁷⁴ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I.* (II.), s. 871.

¹⁷⁵ Viz obr. 8.

¹⁷⁶ Po bitvě pod Vyšehradem uvádí Vavřinec z Březové, že ubití rytíři byli svlékáni ze vši zbroje, až byli obnaženi do modré košile. In: *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. J. EMLER, FRB V., s. 441.

¹⁷⁷ Gerry EMBLETON, *Oděv a zbroj vojáka ve středověku*, Praha 2007, s. 32.

¹⁷⁸ Viz obr. 4.

¹⁷⁹ Zikmund WINTER, *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*, Praha 1914, s. 23.

obzvláště vypasované a kratší délky. Aby se vytvarovala postava, užívalo se vlněných či hedvábných vycpávek, které byly do kabátce všity na hrudi a ramenou. Nejnapadnější je tato móda v šedesátých až osmdesátých letech čtrnáctého století.¹⁸⁰ Kabátce jsou na vyobrazeních nejčastěji zapínány na knoflíky. Pro jejich konstrukci jsou špatně rozlišitelné od spalničů, které se užívaly jako součást bitevního odění.

Svrchním oděvem byla i sukně choděcí, která nebyla tolik přiléhavá.¹⁸¹ Mohla mít zapínání po celé své délce vepředu, nebo jenom několik knoflíčků u krku či být bez zapínání úplně a při oblékání se přetahovala přes hlavu.¹⁸²

4.1.1.6 Kukla

Kukla, nebo také kápě, kryla ramena a její horní část se přetahovala v případě potřeby přes hlavu. Délka jejího zadního cípu se pod mravokárným tlakem proti předchozím létům zkrátila. Mohla být také nošena stočená pouze jako pokrývka hlavy.¹⁸³

Na iluminacích kukly nacházíme často podšité látkou jiné, kontrastní barvy a někdy jsou jejich okraje zdobeny ozdobným lemováním.

4.1.1.7 Plášť

Plášť byl svrchním typem oděvu a na iluminacích můžeme nalézt, že v případě nutnosti byl při nocování v terénu užíván jako příkryvka. Pláště byly mnoha typů, nejrozšířenější byl kлок,¹⁸⁴ který byl kruhového, nebo půlkruhovitého stříhu a mohl mít prostříhy v oblasti rukou. Mnohokrát je zmíněn v Popravčí knize pánů z Rožmberka jako zcizený či uloupený předmět. Byl součástí pánského i dámského šatníku.¹⁸⁵ Na vyobrazeních jej často nalézáme podšitý látkou kontrastní barvy.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání*, Středověk, Praha 2005, s. 166.

¹⁸¹ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 213.

¹⁸² Viz obr. 8.

¹⁸³ Viz obr. 8.

¹⁸⁴ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I.* (2.), s. 877.

¹⁸⁵ Viz obr. 7.

¹⁸⁶ Viz obr. 8.

4.1.1.8 Pokrývka hlavy

Muži nosili různé typy čepic, které mohly být podšité lnem a zdobené kožešinou. Dále byly oblíbeny plstěné klobouky. Bohužel na vyobrazeních tyto dva typy pokrývky hlavy můžeme špatně rozlišit.¹⁸⁷ Stejně jako u šatů bylo oblíbené užití kontrastních barev.¹⁸⁸ K zahalení hlavy postačovala také kápě, jejíž cíp smotal a na hlavě se tak utvořil jakýsi turban. V letních měsících se uplatnil slaměný klobouk. Jeho vyobrazení nacházíme ale zejména na starších iluminacích.

4.1.1.9 Boty

Nejprostším druhem obuvi byly krpce, které byly z jednoho kusu kůže připevněného k noze řemínky. V nouzi také mohly působit jako primitivní ochrana nohy onuce.¹⁸⁹ Náročnější na řemeslné zpracování byly kotníkové střevíce či vyšší škorňe. Ty byly, jak můžeme vidět na dochovaných archeologických nálezích, převrácené konstrukce nebo byly jednoduše sešité.

Boty v rámci tažení snadno podléhaly opotřebení, takže bylo nutné je průběžně opravovat či nahrazovat. O tom svědčí dochovaná zpráva, kdy se Vladislav zavázal dodat husitům pro potřeby tažení 400 párů bot.¹⁹⁰

4.1.2 Základní oděvní součásti ženského oděvu:

Oděvní součásti ženského oblečení byly často podobné těm mužským, především v případě hací, nohavic, bot a plášťů.

¹⁸⁷ Viz obr. 4, 7.

¹⁸⁸ Viz obr. 4.

¹⁸⁹ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I.* (2.), s. 888.

¹⁹⁰ J. MACEK, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, s. 40.

4.1.2.1 Hace

Jak již bylo zmíněno, ženy stejně jako muži nosily hace. To považuji za spolehlivě doložené, díky ikonografickým zobrazením.¹⁹¹ Mohly být stejně jako u mužských hací delšího či kratšího střihu.

4.1.2.2 Svrchní díl spodního prádla

Díky nedávnému nálezu z hradu Lengberg na východě Tyrolska¹⁹² jsme dnes blíž představě předpokládané podoby horního dílu dámského spodního prádla. Nálezy nápadně připomínají dnešní podprsenky. O předpokladu, že ženy mohly takovýto kus spodního prádla nosit i na našem území, můžeme uvažovat díky ikonografickým nálezům, na kterých někdy zpod šatů vykukují ramínka. Nemuselo by se tak nutně jednat o košilky, jaké nalézáme u lazebnic v Bibli Václava IV., ale o část svrchního dílu dámského spodního prádla. Pro vyvrácení či potvrzení těchto domněnek máme bohužel zatím málo podkladových materiálů, nezbyvá tak než doufat v další archeologické nálezy v budoucnu.

4.1.2.3 Spodní šat

Pod svrchní šat nosily ženy jednoduchou lněnou tuniku. Nejčastěji z běleného, nebo přírodního plátna. Ta jim dosahovala zhruba ke kotníkům.

4.1.2.4 Svrchní šat

Pro toto období je u utrakvisticky laděných vrstev charakteristický prostý styl oblékání.¹⁹³ Ženy nejčastěji nosily jednoduché svrchní vlněné šaty vepředu na šněrování. Šaty mohly mít také jednoduché lemy či kožešinové lemování. Podšívaly se nejčastěji látkou kontrastní barvy. Zapínání na knoflíky, které se u šatů běžně vyskytuje v době vlády Václava

¹⁹¹ V tomto ohledu se dostávám do opozice k *Dějínám hmotné kultury*, kde se na str. 866 uvádí, že ženy spodní kalhotky nenosily. O opaku svědčí množství dochovaných iluminací a vyobrazení viz obr. 18., 19.

¹⁹² Viz obr. 21.

¹⁹³ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (2.)*, s. 866.

IV., již tolik nenacházíme a jedná se spíše o výjimku. Převládá šněrování tkanicemi, jak můžeme vidět na vyobrazení pošetilých panen v *Krumlovském sborníku*.¹⁹⁴ Při práci, jako je vaření, používaly ženy na ochranu svrchního šatu zástěru, jak můžeme vidět na vyobrazení v *Krumlovském sborníku*.¹⁹⁵

4.1.2.5 Pokrývka hlavy

Vdaná, počestná a vážená žena chodila s pokrývkou hlavy, plně zahalující její vlasy. Prostovlasé mohly chodit pouze panny. Ty si vlasy někdy zdobily věnečky či točenicemi. Ženy nejčastěji nosily zavítí,¹⁹⁶ ke kterému sloužily obdélníky běleného plátna, nebo šlojře,¹⁹⁷ které mohly být různé konstrukce. Ty se nejčastěji připevňovaly pomocí špendlíků k úzkému pruhu látky, který byl ovinut okolo hlavy, či pomocí loubku, což byla železná obroučka nasazená na hlavu.

Typicky ženským oděvním prvkem byly také bohemie kugeln, tedy české kukly, pravděpodobně pocházející z období vlády Václava IV.¹⁹⁸ Jednalo se o krátkou a upnutou kápi, která měla zapínání pod bradou. Na temeni hlavy pak vybíhal dlouhý úzký cíp spadající volně na záda. Pod mravokárným vlivem se tento cíp postupně zkracoval.

4.2 Osobní vybavení

Mezi další vybavení patřil pás, který v pase objímal svrchní šat. Na něj se zavěšovaly tašvice či brašny, ve kterých se nosily věci nejnnutnější denní potřeby, dále nože a dýky. K zavěšení meče obvykle sloužil zvláštní pás. Méně majetní jedinci mohli ke stažení svrchního dílu oděvu použít provaz či tkanici.

Mezi osobní vybavení patřila také dřevěná lžice, u zámožnějších vrstev železná¹⁹⁹ či odlévaná z cínu, u většiny však prostá, ze dřeva dlabaná, dále dřevěná dýhovaná miska,²⁰⁰

¹⁹⁴ Viz obr. 5.

¹⁹⁵ Viz obr. 6.

¹⁹⁶ Viz obr. 6.

¹⁹⁷ Viz obr. 7.

¹⁹⁸ L. KYBALOVÁ, *Dějiny odívání*, s. 144.

¹⁹⁹ Viz obr. 15.

²⁰⁰ Viz obr. 17.

která byla podle archeologických nálezů typově nejvíce rozšířená,²⁰¹ hřeben, nůž,²⁰² nádoba na vodu a zavazadlo, které umožňovalo tyto věci přepravovat.

Ženy nepochybně vlastnily jednoduchou sadu na opravu oděvů, do které patřily nitě a jehly. Nezbytným nástrojem pro rozdělení ohně bylo křesadlo, troud a hubka.²⁰³ Vzhledem k již zmiňovaným zákazům hraní karet mohly patřit i ony do osobního vybavení méně disciplinovaných jedinců.

Pro přepravu výše jmenovaných věcí sloužily mošny přes ramena, nůše a rance, které se zavěšovaly na jediný popruh, který se nosil přetažený přes hlavu a vedl vodorovně přes hrud'.

4.3 Zbroj

Zbroj byla běžným vybavením šlechticů, měšťanů a od 14. století jsou v písemných pramenech zmiňováni jako její vlastníci i sedláci.²⁰⁴ Městské zbrojnice uchovávaly základní vybavení jako přilby, hrudní pláty, ale také palné či sečné zbraně. Měšťané, kteří si to mohli dovolit, si pořizovali bojové odění vlastní, které jim lépe sedlo a mohlo být také kvalitnější, než zbroje z městských zbrojnic. Zbroj se běžně stávala předmětem kořisti.²⁰⁵

4.3.1 Spalnieř

Názvosloví vycpávaných kabátců, které sloužily jako ochrana proti ranám nepřítele, v dobové terminologii splývá. Někdy se tedy setkáváme s českým označením spalnieř u svrchní prošívanice, někdy u módního kabátce, který mohl být nošen samostatně. Jinak se také nazýva gambesn, purpoint, jupon či goppein.²⁰⁶ Mohl být z několika vrstev prošité látky či vycpávaný. Prošívání bylo zhotovováno jak diagonálně, tak vertikálně. Bývá nošen

²⁰¹ Jiří ORNA, *Nálezy středověkých dřevěných předmětů v Plzni*, [CD - ROM], Plzeň 2001.

²⁰² Viz obr. 16.

²⁰³ Viz obr. 14.

²⁰⁴ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I.* (2.), s. 711.

²⁰⁵ SLČ, ed. A. M. ČERNÁ – P. ČORNEJ – M. KLOSOVÁ, s. 24 : *Anno Domini M CCCC XXIII feria tertia ante Georgii strages facta est circa Horzycz, ubi Zyzka dominum Czenkonem cum suis hostiliter debellavit, eidem cirus et arma Be čica auferendo.*

²⁰⁶ G. EMBLETON, *Oděv a zbroj vojáka ve středověku*, s. 26.

v kombinaci s kroužkovou a plátovou zbrojí, ale i samostatně v závislosti na zámožnosti majitele.

4.3.2 Přilba

Přilbu nosili jak pěší, tak jezdci i střelci. Základní dělení je na přilby uzavřené, které kryly celou hlavu včetně krku, a přilby otevřené, které chránily jen její část,²⁰⁷ ale měly zase výhodu lepšího výhledu. U tohoto typu byla nutná ochrana krku límcem, kuklou či závěsem.

Z přileb uzavřených byl nejrozšířenější basinet,²⁰⁸ dále také hunckap (Hunskgugel).

Z otevřených přileb byly rozšířeny šlapy a železný klobouk, který měl několik rozdílných podob. Jedním z nich byl typ, který měl krempu rovnou a ve středu hřebene cizelovanou hranu.²⁰⁹ Dalším typem byl klobouk s krempou sklopenou, který tak lépe chránil obličej, ale na druhou stranu omezoval výhled.²¹⁰ Pod přilbu se nosily buď vývazy, nebo vycpávané batwaty, které ji tak polstrovaly a tlumily případné nárazy.

4.3.3 Rukavice

Součástí zbroje tvořila ochrana rukou. Prstové rukavice²¹¹ kryly články prstů předloktí a kloub ruky chránilo jejich kornoutovité rozšíření.

4.3.4 Kroužková zbroj

Ačkoliv již převládaly plátové zbroje, v této době nalezneme kroužkové košile a límce. Přes kroužkové košile se oblékaly varkoče či vafenroky.²¹² Kroužkový mohl být také šorc. Kroužkové košile již jen vyplňovaly mezery v převládající plátové zbroji.²¹³

²⁰⁷ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (2)*, s. 718.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 718.

²⁰⁹ Stanislav HRBATÝ, *Chladná krása plátové zbroje*, Hradec Králové 2006, s. 9.

²¹⁰ Viz obr. 2, 3.

²¹¹ Viz obr. 2., 3.

²¹² J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (2.)*, s. 712.

²¹³ G. EMBLETON, *Oděv a zbroj vojáka ve středověku*, s. 10.

4.3.5 Plátová zbroj

V základu ji dělíme na půlzbroy a plnou plátovou zbroj. Ta se skládá z přilby, límce, předního a zadního dílu kyrsu a kompletní plátové ochrany rukou a nohou.²¹⁴ Oproti tomu půlzbroy nemusí mít úplnou ochranu paží a má částečnou ochranu nohou.²¹⁵ Bývala kombinována s kroužkovou zbrojí, případně šupinovou, jak vidíme na vyobrazení v *Krumlovském sborníku*.²¹⁶ Dále zbroje dělíme na pěší a jezdecké.

Nejčastěji chránila ruce a nohy. Mohla tak být dobře doplněna kroužkovou zbrojí nebo plátovým kabátcem, který měl buď plátěný či kožený základ zevnitř a na něj byly nanýtovány kovové lamely. Kompletní plátová zbroj rukou obsahuje nárameník, rukávce, loketní krytí a předloketní kůrky.²¹⁷ U nohou to pak jsou nástehenky, kolenní krytí, nohavice a případně boty.²¹⁸ Pěší bojovníci mohli mít pouze přední hrudní plát, často v kombinaci s kroužkovým šorcem.

Přes zbroj se stejně jako přes kroužkové košile oblékaly suknice, varkoče a vafenroky.²¹⁹

4.4 Zbraně

4.4.1 Chladné zbraně

Chladné zbraně daného období dělíme na poboční a dřevcové. Poboční pak dále mohou být sečné, mezi které patří meč, tesák a nůž. Základním typem sečné zbraně byl meč,²²⁰ který se nosil připnut na opasku na levém boku.

Mezi bodné zbraně pak patří dýka, která byla určena pro boj zblízka. Vyskytují se dýky s kotoučovou a ledvinovitou záštitou,²²¹ které se nosily zasunuty za tašvicí či samostatně na pravém boku, nebo zavěšeny na opasku poblíž meče.²²²

²¹⁴ S. HRBATÝ, *Chladná krása plátové zbroje*, Hradec Králové 2006, s. 8.

²¹⁵ Tamtéž, s. 8.

²¹⁶ Viz obr. 2.

²¹⁷ S. HRBATÝ, *Chladná krása plátové zbroje*, Hradec Králové 2006, s. 10.

²¹⁸ Tamtéž, s. 11.

²¹⁹ Viz obr. 1.

²²⁰ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (2.)*, s. 724.

Dřevcové zbraně jsou charakteristické převážně dřevěným ratištěm. Do této kategorie patří zbraně sečné, bodné a úderné.²²³ Mezi dřevcové sečné zbraně patří sudlice a válečné sekery, které byly nejčastěji zastoupeny bradaticemi, dále se pak užívalo i vrhacích seker.²²⁴

K bodným zbraním řadíme oštěp a kopí. Oštěp byl užíván i jako vrhací zbraň. Kopí bylo zbraní jak jízdy, tak pěších. Pro jízdu se užívalo kopí s kratším hrotem a delším ratištěm. Pro tento účel přibyl v přední části jezdcova kyrsu podpěrný hák, o který se kopí zakládalo. Používal se i pro zavěšování korouhví. Kopí mohlo mít hák, který sloužil k zachytávání a stahování těžkoooděnců, o čemž se dočítáme ve vojenských řádech. Mezi pěšími bylo daleko více rozšířené bodlo, které mělo dlouhou úzkou čepel čtvercového průřezu a záštitný kotouček,²²⁵ která mohla prorazit i plátovou zbroj.

Úderné zbraně jsou palcáty nejčastěji železné řídce odlité z bronz,²²⁶ hlavici měly osazenou šesti až osmi pery. Dále sem patří řemdi, kropáč, řidčeji užívané bojové kladivo a na samý závěr pak bojový cep. Na tomto místě bych chtěla podotknout, že vcelku populární a rozšířené klišé o užití cepu jako předělaného zemědělského nářadí je v celku vyloučeno; maximálně se mohlo užít kovových prvků, které spojovaly mlat s ratištěm. Pokud porovnáme konstrukci cepů bojových a těch, které se užívaly v zemědělství, zjistíme, že cepy zemědělské jsou menší a pro válečné účely nevhodně křehké stavby. Jednalo se tedy o dva zcela rozdílné nástroje, jak užitím, tak konstrukcí. Podle dobových zpráv se v Německu nazýval der bohamische Drischel.²²⁷ Jeho užití je již známo z předešlých dob.

4.4.2 Mechanické střelné zbraně

Mezi mechanické střelné zbraně řadíme samostříl.²²⁸ Na našem území ve vymezené době lukostřelce zcela nahradili kušníci. Ti měli být podle zápisů z frankfurtského sněmu v roce 1427 zásobeni jak šipkami normálními, tak ohnivými,²²⁹ které měly tulej

²²¹ V. DOLÍNEK – J. DURDÍK, *Historické zbraně*, s. 113.

²²² J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (2.)*, s. 727.

²²³ V tomto případě zachovávám dělení dřevcových zbraní podle Jana Durdíka a Vladimíra Dolánka.

²²⁴ V. DOLÍNEK – J. DURDÍK, *Historické zbraně*, s. 125.

²²⁵ Tamtéž, s. 138.

²²⁶ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (2.)*, s. 731.

²²⁷ V. DOLÍNEK – J. DURDÍK, *Historické zbraně*, s. 18.

²²⁸ V. DOLÍNEK – J. DURDÍK, *Historické zbraně*, s. 167.

²²⁹ K. DIETRICH (ed.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund, Zweite abtheilung 1427–1431*, s. 40.

přizpůsobenou k vložení či přivázání hořlavé látky. Ohnivé střely proti sobě střílelo Nové a Staré Město roku 1429.²³⁰

Lučiště samostřilu bývalo zhotoveno z oceli,²³¹ socha byla dřevěná, někdy vykládaná kostí či parohem, ořech byl pak zhotoven z parohu.

U silnějších typů kuší sloužily k napínání třmeny či heverové napínáky. K vybavení kušíníka také patřil toulec na šipky, který měl obvykle dřevěnou kostru potaženou kůží a nosil se zavěšen na opasku.

4.4.3 Palné zbraně²³²

Poměrně rychlé rozšíření užívání palných zbraní bylo možné zejména díky městskému prostředí, kde tato výroba vzkvétala. Zde se totiž hromadil kapitál, který byl nutný pro výrobu střelných zbraní,²³³ a dále se zde nalézali odborníci na práci s kovy, kteří své výrobky také dokázali obsluhovat.²³⁴ Výrobci pušek bývali najímáni přímo městem, nebo panovníkem a kromě jejich výroby měli také v případě potřeby zajistit jejich obsluhu. Užití palných zbraní se v průběhu husitských válek neustále zvyšovalo.²³⁵

Jedním typem těchto zbraní byla ručnice. Užívala se přibližně stejně, jako samostřily. *Ve vozovém šikování* se uvádí, že by jeden vůz měl mít dva střelce z ručnice a dva ze samostřilů.²³⁶ Míření bylo oproti pozdějším zbraním nepřesné. Pažba ručnice měla tvar rovné tyče a byla buď upevněna do tuleje, dále mohla být nasazena na trn nebo byla hlaveň vložena do žlábků vyhloubeného v pažbě,²³⁷ ke které byla připevněna železnými pásy. Tvar hlavně býval nejčastěji osmihranný.

Dalším typem střelné zbraně obsluhované jednotlivcem byly hákovnice. Ty byly přibližně podobné ručnicím, ale byly těžší a nedalo se tak z nich střílet bez opory. Proto měly ve spodní části hlavně, jak je již v názvu obsaženo, hák, kterým se daly zapřít za vůz, násep či

²³⁰ SLČ, ed. A. M. ČERNÁ – P. ČORNEJ – M. KLOSOVÁ, s. 112.

²³¹ J. DOLEJŠÍ – L. KŘÍŽEK, *Husité*, s. 265.

²³² V následujících řádcích se budu zabývat pouze palnými zbraněmi, které používali jednotlivci. Většími kusy, ke kterým bylo potřeba obsluhy více jedinců, jsem se věnovala již v kapitole zabývající se vybavením tábora.

²³³ J. DURDÍK, *Husitské vojenství*, Praha 1954, s. 25.

²³⁴ J. DURDÍK, *Husitské vojenství*, Praha 1954, s. 70.

²³⁵ Tamtéž, s. 27.

²³⁶ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 402.

²³⁷ V. DOLÍNEK – J. DURDÍK, *Historické zbraně*, Praha 2008, s. 178.

hradbu.²³⁸ Střelba z těchto zbraní byla díky opoře přesnější a díky háku se zmenšoval zpětný ráz. Tvořila přechod mezi ručnicemi a děly.

Užívaly se také píšťaly. Obsluha zbraně probíhala tak, že střelec nasypal do její hlavně odměřené množství střelného prachu, vložil střelu a pomocí nabíjáku ji umístil do nábojové komory. Z té vedl zápalný kanálek na horní plochu hlavně, kde byla pánvička s malým množstvím střelného prachu, který se zapálil doutnákem.

Kromě palné zbraně patřily do střelcova vybavení také železný nabíják, kule a černý prach. K uložení prachu se užívalo prachovnice, která mohla být dřevěná nebo kostěná.

4.5 Štíty

Pavézy užívali převážně pěší, velké štíty, tarasy, sloužily k obraně mezi vozy²³⁹ nebo kryly obsluhu velkých palných zbraní. Pavézy byly různých velikostí; menší měli jezdci,²⁴⁰ větší se užívaly v pěším vojsku. Dřevěný korpus byl potažený plátnem či pergamenem, nejčastěji jsou obdélníkovitého tvaru. Tarasy či branné pláště,²⁴¹ velké dřevěné štíty, které mohly být využity k obraně mezer mezi vozy, musely být pro své rozměry na vozech také přepravovány. Užívaly se také pukléře, což byly menší pěstní kruhové nebo trojúhelníkové štíty.²⁴²

4.6 Chudina

Nemajetní si nemohli dovolit žádnou zbroj. V případě vojenského střetu se ale mohli obohatit o zbroj padlého nepřítele. Ve městech byly na obecní náklady budovány již zmiňované městské zbrojnice, které tak méně majetné obyvatele mohly vybavit alespoň tím nejnutnějším. Chudí bojovali v řadách pěšáků, kteří v husitském vojsku převládali, a širší zastoupení měli především v obci polem pracující. Protože si rozhodně nemohli dovolit vlastnit stan, přespávali, jak se dalo, pod pláští, jak je zobrazeno na iluminacích, v improvizovaných chatrčích či využili k přespání konstrukce vozů.

²³⁸ Tamtéž, s. 178.

²³⁹ J. PETRÁŇ (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (2.)*, s. 746.

²⁴⁰ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 52.

²⁴¹ Petr KLU ČINA - Petr MARSINA - Andrej ROMAŇÁK, *Vojenské dějiny Československa I.*, s. 231.

²⁴² Viz obr. 2.

4.7 Řemeslníci a měšťané

Řemeslníci působili obvykle také v řadách pěšáků, bohatší měšťané, pokud vlastnili koně, pak nastupovali jako jezdci. Ve vojskách, která postavila města, byly značně rozšířeny palné zbraně. Měšťané se mohli na tažení dostavit s vlastní zbrojí a zbraněmi. Předpokládá se u nich také kvalitnější oblečení. Ti skutečně bohatí si mohli pro větší komfort v ležení dovolit pořídit stan, pro který již bylo nutné mít vůz na jeho přepravu a pomocníky k jeho stavbě.

4.8 Panstvo a jejich doprovod

Bohatí šlechtici požívali luxusu pobytu ve stanu, obvykle měli k ruce služebnictvo, které se staralo o jejich potřeby. Zajišťovalo přepravu vybavení na vozech, stavělo stan, staralo se o koně a staralo se o přípravu pokrmů. Pán byl na druhou stranu povinen se o své lidi řádně postarat a zodpovídal za jejich chování.

Odznakem rytíře byly ostruhy a pás, které nacházíme na dochovaných vyobrazeních.²⁴³ Podle postavení a majetnosti také nosili odpovídající šat a zbroj. Panstvo a rytíři nastupovali do boje jako těžkoodění jezdci spolu se svými lidmi.

Nepohyblivost těžkooděnce je často přeceňována. Jistě byl znevýhodněn oproti člověku beze zbroje rychlostí pohybu, ale kůň a výhoda zbroje to spolehlivě vynahradili. Ne nadarmo bývá jeden jezdec počítán za deset pěších bojovníků. Navíc byl na váhu zbroje uvyklý, protože byl od mládí cvičen na boj v ní. Nevýhodou se mu vybavení stávalo spíš ve chvíli, kdy byl dočasně obklopen přesilou lehkooděnců, například když byl stažen z koně. Při užití palných zbraní nemohla nositele spolehlivě ochránit ani plátová zbroj.

²⁴³ Viz obr. 8.

5 Duchovní ve vojenském ležení

5.1 Duchovní v katolickém vojsku

Jak již bylo zmíněno v jedné z předchozích kapitol, osoba duchovní mohla stanout v čele křížáckých vojsk, což popisuje *Usnesení říšských stavů* z roku 1427, kdy toto místo měl zastávat buď arcibiskup kolínský, trevírský nebo mohučský, podle toho, který se do vojska dostaví.²⁴⁴ Ti stáli v čele vojsk formálně a samozřejmě se do bojů fyzicky nezapojovali.

Nižší duchovní měli na starosti duchovní život členů vojska a k jejich povinnostem patřilo sloužení polních mší v neděli a před bitvou. Po bitvě pak v případě smrtelného zranění poskytovali možnost zpovědi a posledního pomazání umírajícím.

5.2 Kněží pod obojí působou

Jak již bylo naznačeno dříve, pozice některých kněží byla poměrně silná a rozhodující měrou zasahovali do diplomatických jednání, případně mohli sami stanout v čele vojsk. Mezi takové osobnosti patřili například Jan Želivský, Prokop Holý a Prokůpek. Ve své kronice zve Bartošek z Drahonice Prokopa dokonce „*capitanei Procopii et Taboriensium*.“²⁴⁵

Náboženská praxe se odlišovala podle skupiny, do které se duchovní řadili. Podle rozdělení ze *Starých letopisů českých*, ke konci husitských válek na sněmu konaném roku 1431 v Praze byly jmenováni jako první skupina umírnění pražští mistři, kteří se ve věcech víry shodují s oficiální katolickou linií, dále střed, kam spadali sirotčí kněží, a jako poslední je jmenována skupina radikálních kněží tábořských. Ti se vyznačují tím, že mši slouží bez ornátů, někdy též posměšně nazývaných plachty,²⁴⁶ nedodržují poslední pomazání, nevěří v očištěc, neuctívají svaté a nedodržují posty.²⁴⁷

Na vyobrazení v *Jenském kodexu* z pozdějších let nacházíme kněze, jak kráčí v čele vojsk, a přitom nese monstranci. Zmínku, že se tak dělo běžně, nalézáme i v písemných

²⁴⁴ D. KERLER (ed.), *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Zweite abtheilung 1427 – 1431, s. 35.

²⁴⁵ Bartošek z Drahonice, ed. Josef EMLER, FRB V., s. 600.

²⁴⁶ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. Josef EMLER, FRB V., s. 449.

²⁴⁷ SLČ, ed. A. M. ČERNÁ – P. ČORNEJ – M. KLOSOVÁ, s. 40.

pramenech. Kněží se ale většinou nezapojovali přímo do bitvy, pokud to okolnosti nezbytně nevyžadovaly.

Kněží sirotčího vojska nosili oproti tábořským kněžím tonzury. Chodili oblékáni v jednoduchých ornátech²⁴⁸ nebo v normálním civilním oblečení.²⁴⁹

²⁴⁸ Miloš DRDA – Zdeněk VYBÍRAL (ed.), *Husitský tábor, Suplementum 3*, Ústí nad Labem 2007, s. 292.

²⁴⁹ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, ed. Josef EMLER, FRB V., s. 529.

6 Úloha a postavení žen ve vojsku

Žena byla od nepaměti především opatrovnici domácího krbu a vychovatelkou dětí. Aktivní zapojení do vojenských operací ji až na jisté výjimky nepříslušelo. Ve vojsku se však ženy mohly přesto vyskytovat. Byly to především prostitutky, co táhly s vojskem, které jim díky svému výlučně mužskému složení nabízelo nebývalé možnosti obživy.

Tento zaběhnutý obyčej dočasně narušily až husitské války, kdy slyšíme o aktivním zapojení některých žen do bojových operací a jejich výraznějším vystupování na veřejnosti. Ženy vojáků se tak spolu s dětmi začínají vyskytovat ve vojenském táboře a podílejí se na jeho chodu. Vzhledem k jejich tradiční roli je jisté, že se podílejí na přípravě pokrmů a starosti o raněné či umírající, ale jak bude popsáno dále, i na opevňovacích pracích.

Je smutným faktem, že v celé historii nesly patrně nejtěžší břímě při dobytí města právě ženy. Sice bývalo zvykem jim umožnit spolu s dětmi volný odchod, ale řádění, které se rozpoutalo bezprostředně po opanování města, se jim zpravidla nevyhnulo. Dá se tedy předpokládat, že obdobný osud je snadno mohl postihnout i v případě prohry jejich vojska a následném plenění vojenského tábora.

6.1 Křížácký tábor

V řadách katolického vojska se oproti husitskému žádné počestné ženy nevyskytovaly. Již odpradáвна se k táhnoucím vojskům přidružovaly ženy, které za úplatu poskytovaly vojákům rozptýlení a přidružovaly se tak na kratší, nebo delší čas k doprovodu vojska.

Jak je často zmiňováno, pakliže existuje řada nařízení, aby se nějaká činnost nepraktikovala, existuje oprávněný předpoklad, že byla poměrně rozšířená. Ne jinak tomu bylo u prostitutek, které táhly s postupujícím vojskem. A tak ačkoliv v *Návrhu kurfírtů z roku 1426 pro tažení do Čech* nacházíme nařízení, aby tyto osoby nebyly ve vojsku ponechány,²⁵⁰ je vcelku jasné, že spolu s vojskem postupovaly. Tyto ženy, jak můžeme vyčíst z Hodnětínova *Vojenského zřízení*, se buď zdržovaly přímo ve vojsku, nebo táhly mimo něj.²⁵¹

²⁵⁰ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 395.

²⁵¹ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 36.

6.2 Husitský tábor

V rámci husitských vojsk nacházíme do této doby nebyvalé procento žen, které ovšem v písemných pramenech vystupují většinou jako masa, ne jako individuální jedinci. Žižkův vojenský řád a postihy v něm popsané v případě jeho nedodržení, se vztahují bez rozdílu jak na muže, tak ženy.²⁵²

Ženy měly podstatně větší zastoupení v řadách polních vojsk, než ve vojscích domácích. Jejich role byla převážně klasická a vycházela z aktuálních potřeb. Mohly se tak věnovat vaření, ošetřování raněných, opatrování dětí táhnoucích s vojskem. Ženám ale také byly svěřovány zejména opevňovací práce, jako kopání příkopů a zhotovování obranných valů.²⁵³ Zároveň se také dá předpokládat, že tyto činnosti vykonávaly ženy z nižších vrstev a manželky bohatých měšťanů či šlechticů, se do těchto prací nezapojovaly. Ženy se také aktivně zapojují při mši zpěvem, zatímco do teď byly pasivním divákem.²⁵⁴

Zejména v řadách tábořských radikálů se vykytuje věc normálně nevídaná, a to aktivní zapojení žen do válečných operací.²⁵⁵ Jednalo se patrně o menší procento žen. Některé z nich se dokonce oblékaly jako muži a nosily vlasy zastřižené na krátko, jak popisuje markrabě míšenský.²⁵⁶ Tyto „amazonky“ pak bojovaly jak pěšmo, tak na koni.²⁵⁷

Podle dobových autorů však taková činnost ženám, ani dětem nepřísluší.²⁵⁸ Jak uvádí Jakoubek ze Stříbra: „*Nebo velmi neslušný jest, jak svini pancíř, tak ženě boj. A ačkoli někteří vymlouvají je pro něco dobrého, však žalují na ně neřádivé jich.*“²⁵⁹

Obdobně jako u katolických vojsk, dá se předpokládat i zde výskyt lehkých žen. Ovšem musíme přihlédnout k zde panující extrémní religiozitě. Domy lehkých žen v Praze byly vzaty šturmem hned na počátku husitských bouří. Pokud by se příslušnice nejstaršího řemesla po táboře pohybovaly veřejně, je myslím oprávněný předpoklad, že bychom mohli očekávat popis jistě pikantních scén, kterak se zejména radikální ženy s tímto pokleslým živlem vypořádaly. Tolerance k těmto osobám byla ještě výrazně menší, než u vojsk katolických. Obdobně jako u nařízení vydávaných pro tažení katolických vojsk i v Žižkově vojenském řádu nacházíme, že „*nechceme trpěti mezi sebou... smilnic a cizoložnic i všech*

²⁵² J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 26.

²⁵³ *Husitská kronika Vavřince z Březové*, J. EMLER ed., FRB V., s. 389, 373.

²⁵⁴ M. BARTLOVÁ, *Poctivé obrazy*, s. 136.

²⁵⁵ Jedinou zmínku z předchozích let nacházíme o Anně dceři Předboje z Prasetína z let 1378, která se oblékala do mužských šatů a užila meč na svou obranu. Viz. Eduard MAUR ed., *Žena v Českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 341.

²⁵⁶ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, s. 221.

²⁵⁷ Tamtéž, s. 221.

²⁵⁸ *Jakoubek ze stříbra, Výklad na zjevení sv. Jana*, ed. František ŠIMEK, Praha 1932, s. 571.

²⁵⁹ Tamtéž, s. 571.

*zjevných hříšníků a hříšnic.*²⁶⁰ Podobná ustanovení shledáváme v již zmiňovaném Vojenském zřízení Jana Hájka z Hodnětína, které praví: „*Kurevství žádného nebylo dopuštěno u bojiště, ani před vojskem, ani okolo vojska, ale aby takové zlé ženy bez milosti pryč hnány a puzeny byly od rychtáře vojenského.*“²⁶¹ O „vyprovázení“ prostitutek od vojska se měl tedy postarat rychtář.

Spolu s popisy dokládajícími aktivní zapojení žen do bojů se nám také dochovaly nelichotivé zmínky o excesech některých radikálních jedinců. Husitské ženy, v bezprostředních chvílích po dobytí měst, svým řádění a krutostí nezřídka překonávaly jejich mužské protějšky. Tak tomu bylo například v roce 1421 po dobytí Chomutova: „*Nebo ženy a panny mužův svých a rodičův plačící ven z města vyvedše, slibivše jim, že je sdravé propustí odjít, kteréžto když z města vyšly, je z roucha zloupivše, peníze, klenoty od nich pobravše v jednom lise na vinnici zavřevše ohněm všechny spálili sou, ani těhotným odpustivše.*“²⁶² Při obléhání říčanského hradu táborské ženy prohlédly trik, kterým se ženy po dohodě opouštějící hrad snažily pronést drahocennosti a oděvy. Bez milosti je pak z lepších šatů, kterých se na sebe pokusily navléct co nejvíc, svlékaly a strhávaly jim z hlav zavítí, aby zkontrolovaly, zda pod ním nemají šperky.²⁶³ Zda tak táborské ženy činily z vlastního popudu či tento „ponižující“ úkol dostaly, aby tak mohly zachovat cennosti potřebné pro financování potřeb vojska, se ze zprávy bohužel nedozvíme. Pokud se nerozpoutalo běsnění utrakvistických žen, býval ženám dobytých katolických měst spolu s dětmi umožněn volný odchod. Sebou si většinou směly vzít jen to nejnnutnější a již zmiňovaný *Hodětínův* řád výslovně uvádí: „*kidež se ženy s uzly a s šaty vynesú, a na nich i při nich sednú, aby jimi žádný nehýbal, ani těm ženám co bral, ani jich nepřehazoval.*“²⁶⁴ Pokud bylo nutné, aby toto nařízení bylo uvedeno v řádu, je pravděpodobné, že právě tato smutná praxe kořistění majetku žen byla natolik běžná, že bylo třeba ji zakázat.

Díky ženské výbušnosti a hašteřivosti (tak podle Karla Mlatečka), byly táborské ženy využívány *jako snadno ovládnutelný dav, který se řídí spíše nenávistí než rozumem.*²⁶⁵ Takovouto praxi naznačuje na příkladu vytrhání lavic v kostele sv. Michala na Starém městě, kde si prostřednictvím plzeňských a táborských žen vypořádával účty Václav Koranda s Kříštofem z Prachatic.²⁶⁶ Jako rušivé elementy byly také ženy spolu s kněžími vykázány

²⁶⁰ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 26.

²⁶¹ Tamtéž, s. 36.

²⁶² *Husitská kronika Vavřince z Březové*, J. EMLER ed., FRB V., s. 477.

²⁶³ Tamtéž, s. 451.

²⁶⁴ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řády*, s. 40.

²⁶⁵ Karel MLATEČEK, *K problému emancipace ženy v husitské revoluci*, s. 425.

²⁶⁶ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce III.*, s. 47.

z jednání v prosinci 1420 z rokování obcí staroměstské, novoměstské a táborské,²⁶⁷ aby tak nemohly rozdmýčovat svár mezi jednotlivými stranami a působit tak jako případná nátlaková skupina.

Palčivým problémem byla rozluka manželství v případě, kdy přijímal jeden z partnerů pod obojí a druhý ne. Jak se shodli pražští mistři, v takovém případě mohla žena odejít od rodiny. Žena tak mohla z důvodů věcí víry být odloučena od svého muže, ovšem za předpokladu pohlavní zdrženlivosti²⁶⁸ a přidat se tak k tažení bez mužského doprovodu. Obdobný případ nalézáme na druhé straně o něco později i ve Velkopolsku. Roku 1445 byla rozloučena na vlastní žádost Markéta, se svým mužem Janem z Čech, protože vyznával husitské kacířství.²⁶⁹

Jak již bylo naznačeno, zejména ve vypjatých chvílích po obsazení města či porážce nepřítelů v poli, se rozpoutávalo plenění a kořistění, kterému neunikly ani ženy. Čas od času došlo k potrestání násilníků, jako „*Léta MCCCCXXXIII: v sobotu před nedělí Oculi stát jest Makovec pod praněrem v Starém Městě pro své zlé činy, cizoložství, násilí panenské, vdovské a jiných na vojnách.*“²⁷⁰

Jisté osamostatnění ženy, možnost aktivního zapojení do bojů či výkopových prací, byla podmíněna nastalou situací. Po odeznění činitelů, které tyto situace navozovaly, ženy z těchto pozic zase ustupují²⁷¹ a navrací se k své tradiční roli matky a opatrovnice domácnosti či zůstávají v posádkách, kde vykonávají pomocné práce.²⁷²

²⁶⁷ Husitská kronika Vavřince z Březové, EMLER J. ed., FRB V., s. 452.

²⁶⁸ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce II.*, s. 41.

²⁶⁹ J. MACEK, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, s. 129.

²⁷⁰ SLČ, ed. A. M. ČERNÁ – P. ČORNEJ – M. KLOSOVÁ, s. 68. Makovec měl na svědomí smrt Hynka Valdštejna, který se Smiřickým pokusil o obsazení Prahy. SLČ nicméně uvádí, že byl stát, právě pro násilí, které páchal na ženách. Tato zpráva myslím vcelku popírá výrok Jaroslava Kejře že: *Válečná drsnost husitského vojska se před ženami zastavovala. Nedocházelo ke kořistnictví, znásilňování a pobíjení žen...* (Jiří KEJŘ, *Husité*, Praha 1984, s. 77) Jistě, násilník byl potrestán, což dokazuje, že jeho čin nebyl společností schvalován, ale zároveň pak také nemůžeme tvrdit, že k násilí na ženách obecně nedocházelo. O čemž upřímně pochybuji.

²⁷¹ F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce 2*, s. 41.

²⁷² K. MLATEČEK, *K problému emancipace ženy v husitské revoluci*, s. 427.

7 Děti ve vojenském táboře

Adolescenti, kteří nebyli plně schopni boje, se zapojovali do obsluhy velkých praků při obléhání, nebo mohli proti nepříteli vrhat kamení.²⁷³ Stejně jako ženy se mohli podílet na pomocných pracích při zajišťování každodenního chodu tábora jako je vaření, sbírání dřeva na otop a starost o nemocné, podíleli se také na opevňovacích pracích.²⁷⁴ Práčata také měla vykonávat veřejné tresty nad provinilci. „*Pakli by se kto dopustil toho zlého, tomu šilink bude dán bez milosti skrze práčata.*“²⁷⁵ Šilinkem se rozumí veřejné mrskání, bytí.²⁷⁶

Děti byly také daleko více zapojeny do náboženských úkonů.²⁷⁷ To popisuje hned v druhém bodě *Žižkův vojenský řád*: „*Druhé, abychme tělo a krev Pána našeho Ježíše Krista, Boha všemohoucího, všickni přijímali s bázní, s náboženstvím a poctivostí, staří, mladí, dítky hned po křtu, a potom vždy dítky žádných osob nevyměňující, je k tomu raději nutili a pudili, nejméně v neděli každý tejden.*“²⁷⁸ Děti tedy měly přijímat pod obojí způsobou minimálně jednou týdně, stejně jako dospělí.

Za husitských válek se tak v utrakvistických vojskách poprvé objevují i děti, které do té doby na taženích neměly co pohledávat. Tento zvyk se pak vyskytuje i v mladších obdobích, kdy zůstávají spolu s matkami, které táhnou se svými muži – žoldáky ve vojenských táborech.

²⁷³ H. TOMAN, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy* s. 217.

²⁷⁴ P. Čornej, *Velké dějiny zemí koruny české V.*, s. 407.

²⁷⁵ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řady*, s. 36.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 69.

²⁷⁷ Jiří KEJŘ, *Husité*, Praha 1984, s. 78.

²⁷⁸ J. ŠTEFÁNEK (ed.), *Staročeské vojenské řady*, s. 23.

Závěr

Pro zkoumání podoby vojenského tábora doby husitské a jeho každodennosti na území dnešních Čech a okolních zemí jsou jako hlavní pramenná základna k dispozici české a německé vojenské řády a naučení o šikování vojsk. Zatímco české vojenské řády jsou sepisovány s obecnou platností, buď jako teoretické spisy, nebo nařízení, pro která byla podnětem k jejich sepsání aktuální potřeba lepší organizace vojska, německé jsou koncipovány pro konkrétní vojenská tažení a více se zabývají organizačními záležitostmi. Často uvádí, kdo se má kruciáty účastnit, kolik bojovníků a vojenského materiálu má sebou přivést kde a kdy se mají vojska sešikovat. České řády obsahují převážně příkazy a zákazy, jak se mají účastníci tažení v jeho průběhu chovat, co je ve vojsku nepřipustné a poměrně přísné tresty za jejich nedodržení. Dodržováním morálky se zabývají i řády německé, ale v daleko menší míře a u řady článků shledáváme obsahovou podobnost s řády českými. Mladší řády jsou stručnější. Řády z pozdějšího období, které z nich vycházejí, jsou obsahově delší a propracovanější. Spisy o šikování vojsk jak českého, tak německého původu se zabývají převážně podobou přesunů vojsk, strukturou velení a vybavením vojska.

Díky těmto pramenům víme, že v utrakvistických vojskách zastávali nejvyšší složky velení starší hejtmani. Nižší funkce potom zastávali hejtmani velící jednotlivým složkám vojska, například střelcům, či vozatajům. V katolickém vojsku stál v čele vojsk král, nebo dopředu určený velitelé, kteří mohli být i z řad duchovních. Jak ve vojsku katolickém, tak utrakvistickém pak nacházíme žoldnéře.

Zásobování potřebnými potravinami, pící, ošacením a vojenským materiálem, bylo získáváno z holdů, kořistěním, nákupem od soukromých prodejců a z výkupného za zajatce, pokud se před bitvou nerozhodlo, že nebudou bráni. Po úspěšném dobytí města, nebo svedené bitvě se přerozdělovala kořist, což měli v rámci husitských vojsk na starosti k tomuto úkolu určené starší hejtmani. V katolickém vojsku bylo kořistění na území Čech vojenskými řády zapovídáno, ačkoliv tyto zákazy nebyly vždy dodržovány ani samotným panovníkem. Ranění a nemocní bývali pro delší ošetření a léčení ponecháváni v blízkých spřátelených městech a vesnicích.

Dále práce popisuje, jaké vybavení se mohlo nacházet v rámci vojenského tábora, a možnosti ubytování jeho obyvatel s přihlédnutím k typu tábora. V obléhacích táborech tak převládaly pro delší dobu budované příbytky - boudy - a v postupových pak zejména u bohatších vrstev stany.

Vzhledem k nedostatku dochovaných archeologických nálezů v textilní oblasti je možné přiblížit podobu a základní typologii mužského a ženského oděvu a zbroje na základě ikonografických pramenů doplněných o literární prameny. V základu je tak nastíněno předpokládané osobní vybavení obyvatel vojenského tábora, civilního a vojenského charakteru.

Práce se zabývá také duchovními, pohybujícími se v prostředí vojenského tábora, jejich rolí a postavením v rámci katolických a utrakvistických vojsk. V obou případech mohli stanout, jako vedoucí osoby v čele vojsk, ale samotných bojů se pokud nenastala extrémní situace, neúčastnili.

Spolu s rozšířením vojsk *polem pracujících* se objevuje počestná žena a její dítě ve vojenském táboře. Žena je aktivněji zapojována do veřejného dění a v případě nutnosti vyplývající ze závažnosti situace i do bojů. To však s postupem doby a jistým zklidněním poměrů odeznívá, a žena se tak navrácí zpět do domácnosti a k její tradiční roli manželky, matky a opatrovnice domácího krbu. V prostředí vojska pak setrvávají nadále prostitutky jako doprovod armád a ženy s dětmi, co táhnou na vojenské kampaně spolu se s jejich muži živícími se jako žoldnéři.

Vzhledem k obsáhlosti zvoleného tématu jsem se pokusila spíše ve stručnosti nastínit a přiblížit jednotlivé směry, kterým by se bádání mapující každodenní život ve vojenském táboře mělo ubírat. Nepochybuji tak, že i nadále zbývá celá řada míst, která je třeba zmapovat a doplnit, a nabízí tak možnost dalšího bádání, ve kterém bych chtěla nadále pokračovat.

Použitá literatura

Prameny

- ČERNÁ Alena M. – ČORNEJ Petr – KLOSOVÁ Markéta (ed.), *Staré letopisy české*, Fontes Rerum Bohemicarum, Series nova tomus II., Praha 2003
- DIETRICH Kerler (Hrsg.), *Deuttche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Zweite abtheilung 1421 – 1426, Gotha 1883
- DIETRICH Kerler (Hrsg.), *Deuttche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Zweite abtheilung 1427 – 1431, Gotha 1887
- EMLER Josef (ed.), *Bartošek z Drahonice*, Fontes rerum Bohemicarum V., Praha 1893
- EMLER Josef (ed.), *Husitská kronika Vavřince z Březové*, Fontes rerum Bohemicarum V., Praha 1893
- MAREŠ František (ed.), *Popravčí kniha pánův z Rožmberka*, Praha 1878
- MOLNÁR Amadeo (ed.), *Husitské manifesty*, Praha 1980
- ŠIMEK František (ed.), *Jakoubek ze stříbra: Výklad na zjevení sv. Jana*, Praha 1932
- ŠTEFÁNEK Josef (ed.), *Staročeské vojenské řády. Hájek, Vlček, Žižka, listy a kronika*, Praha 1951

Monografie

- ANDĚL Adolf, *Husitství v severních Čechách*, Liberec 1961
- BARTLOVÁ Milena, *Poctivé obrazy. Deskové malířství v Čechách a na Moravě 1400–1460*, Praha 2001
- BARTLOVÁ Milena, *Husitské obrazoborectví*, in: *Umění české reformace (1380–1620)*, ed. Horníčková Kateřina – ŠRONĚK Michal, Praha 2010, s. 63–79
- BOUČEK Antonín, *Staré české válečnictví, relikvie a kapitolky*, Praha 1915
- ČECHURA Jaroslav, *Fíky, mandle a rozinky na Karlštejně za husitské revoluce*, Historický obzor 4/4, 1993, s. 82–84
- ČORNEJ Petr, *Husitské válečnictví*, in: *Od velké Moravy k NATO*, ed. Josef Tomeš, Praha 2002 s. 53–67
- ČORNEJ Petr, *Jan Žižka a východočeské husitství*, Časopis Matice moravské, 118/2, 1999, s. 331–357

- ČORNEJ Petr, *Světla a stíny husitství*, (události – osobnosti – texty – tradice), Praha 2011
- ČORNEJ Petr, *Velké dějiny zemí koruny české V.*, Praha – Litomyšl 2000
- DOLEJŠÍ Josef – KRÍŽEK Leonid, *Husité – Vrchol válečného umění v Čechách*, Praha 2009
- DOLÍNEK Vladimír – DURDÍK Jan, *Historické zbraně*, Praha 2008
- DRDA Miloš – VYBÍRAL Zdeněk (ed.), *Husitský tábor*, Supplementum III., Ústí nad Labem 2007
- DURDÍK Jan, *Husitské vojenství*, Praha 1954
- DURDÍK Tomáš, *Ilustrovaná encyklopedie českých hradů*, Praha 2009
- DURDÍK Tomáš, *Pevnosti a opevnění v Čechách na Moravě a ve Slezsku*, ed. Vladimír Kupka, Praha 2001 s. 43–86
- EMBLETON Gerry, *Oděv a zbroj vojáka ve středověku*, Praha 2007
- HRBATÝ Stanislav, *Chladná krása plátové zbroje*, Hradec Králové 2006
- HUSA Václav – PETRÁŇ Josef – ŠUBRTOVÁ Alena, *Homo faber*, Praha 1967
- KEJŘ Jirí, *Husité*, Praha 1984
- KLUČINA Petr - MARSINA Petr - ROMANÁK Andrej, *Vojenské dějiny Československa I., Do roku 1526*, Praha 1985
- KOLÁŘOVÁ – CÍSAŘOVÁ Anna, *Žena v hnutí husitském*, Praha 1915
- KRÁSA Josef, *České iluminované rukopisy 13. – 16. století*, Praha 1990
- KUDRNÁČ Jaroslav, *Vojenský tábor z doby husitských válek v Klučově*, Památky archeologické, 64/1, 1973, s. 105–142
- KYBALOVÁ Ludmila, *Dějiny odívání, Středověk*, Praha 2005
- MACEK Josef, *Husité na Baltu a ve Velkopolsku*, Praha 1952
- MAUR Eduard (ed.), *Žena v Českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009
- MENCLOVÁ Dobroslava, *České hrady*, Praha 1972
- MIŇO Martin, *Příspěvek k životu v středověkom vojenskom tábore*, Archaeologia historica 35/10 1-2, 2010, s. 81–94
- MITTELHAUSSER Eugene Desiré Antonie, *Žižkovo válečnictví*, in. Sborník Žižkův 1424–1924, K pětistému výročí jeho úmrtí, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1924, s. 7–13
- MLATEČEK Karel, *K problému emancipace ženy v husitské revoluci*, Časopis Matice moravské 117/2, 1998, 417–429
- MODRÁKOVÁ Renáta, *Čas odložil svůj šat, Móda z rukopisů 11. – 16. Století*, Praha 2008
- ORNA Jirí, *Nálezy středověkých dřevěných předmětů v Plzni*, [CD - ROM], Plzeň 2001
- PALACKÝ František, *Dílo Františka Palackého Svazek 2.*, Praha 1941

PETRÁŇ Josef (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (I.)*, Praha 1985

PETRÁŇ Josef (ed.), *Dějiny hmotné kultury I. (II.)*, Praha 1985

SVOBODA Miroslav, *Víno a válka*, in: Trpké býti zdá se?, Víno a vinařství v českých zemích ve středověku a raném novověku, Sborník příspěvků z konference konané v Mělníce 2. - 4. Dubna 2008, ed. J. Kilián, Mělník 2009, s. 158–164

ŠMAHEL František, *Husitská revoluce II.*, Praha 1996

ŠMAHEL František, *Husitská revoluce III.*, Praha 1996

TOMAN Hugo, *Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy*, Praha 1898

TOMEK Václav Vladivoj, *Dějepis Prahy*, Praha 1855

URBÁNEK Rudolf, *Žižka a husitské válečnictví*, in: Sborník Žižkův 1424–1924, K pětistému výročí jeho úmrtí, ed. Rudolf Urbánek, Praha 1924, s. 20–74

WINTER Zikmund, *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*, Praha 19143

Seznam příloh

- Obr. 1. Ozbrojenec
- Obr. 2. Užití segmentů šupinové zbroje
- Obr. 3. Vyobrazení ozbrojenců
- Obr. 4. Vyobrazení košile a svrchního šatu
- Obr. 5. Pošetilé panny
- Obr. 6. Prostá žena
- Obr. 7. Ilustrace stylu ženského a mužského odívání
- Obr. 8. Styl mužského odívání
- Obr. 9. Tvar a konstrukce stanu²⁷⁹
- Obr. 10. Přeprava potravin v proutěných koších a tekutin v dřevěném soudku
- Obr. 11. Vozy
- Obr. 12. Zásobovací vozy zakryté šperlochem
- Obr. 13. Dobývání města
- Obr. 14. Ocílka, pazourek a hubka
- Obr. 15. Železná lžíce
- Obr. 16. Železný nůž
- Obr. 17. Dýchová miska
- Obr. 18. Vyobrazení ženských hací
- Obr. 29. Jiná varianta ženských hací
- Obr. 20. Jedna z variant střihu mužských hací
- Obr. 21. Fragment horního dílu dámského spodního prádla

²⁷⁹ Vzhledem k tomu, že některé iluminace, ze kterých vycházím, se nachází ve sbírkách mimo ČR, rozhodla jsem se tam, kde nebylo možné za vhodných podmínek získat povolení k jejich obrazové reprodukci, užít v této práci jejich překreslené podoby. Abych alespoň touto formou mohla doložit, z jakých podkladů mé bádání vychází.

Přílohy

Obr. 1.

Krumlovský sborník, asi 1420, uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

Ozbrojenec má přes zbroj jako svrchní vrstvu vypasovaný spalnieř a na hlavě má šlap s kroužkovým závěsem. V pravé ruce svírá jednoruční meč.

Obr. 2.

Krumlovský sborník, asi 1420, uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

Užití segmentů šupinové zbroje, která je užita jako šorc a ochrana krku. Bojovník má přes zbroj oblečen spalnieř, na ruku má prstové rukavice a na hlavě klobouk, drží pak trojúhelníkový štít.

Obr. 3.

Krumlovský sborník, asi 1420, uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

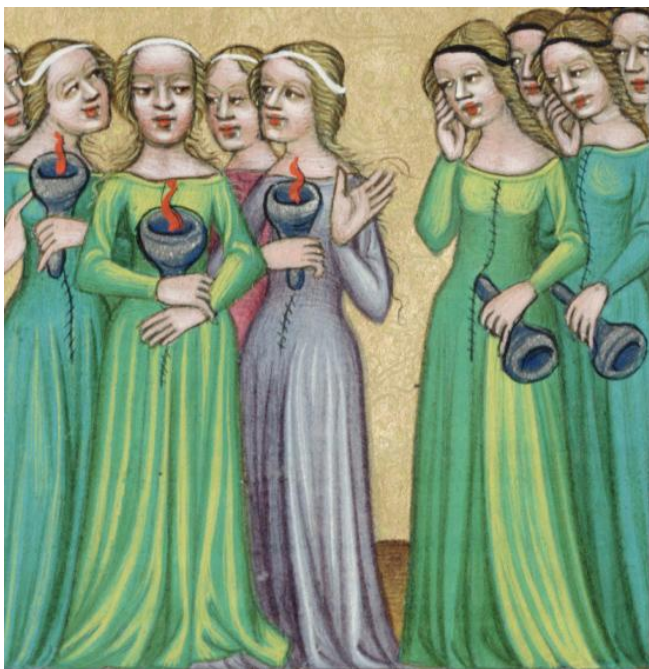
Vyobrazení ozbrojenců, muž vlevo má na hlavě železný klobouk, ostatní muži pak šlapy s kroužkovými závěsy. Přes zbroj mají oblečeny spalniěře. Muž v klobouku drží v pravé ruce svazek šípek. Všichni muži mají na sobě železné rukavice a drží kopí.

Obr. 4.

Krumlovský sborník, asi 1420, uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

Vyobrazení košile a svrchního šatu, muž uprostřed je pouze ve spodní košili, jeho svrchní šat drží muž napravo.

Obr. 5.

Krumlovský sborník, asi 1420, uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

Pošetilé panny mají na sobě jednoduché šaty vepředu na šněrování. Na prostovlasých, pečlivě sčesaných hlavách mají vínky.

Obr. 6.

Krumlovský sborník, asi 1420, uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

Prostá žena má na hlavě zavítí, na sobě pak šaty modré barvy a kolem pasu jednoduchou zástěru. Zpod svrchních šatů jí vykukují rukávy spodních šatů.

Obr. 7.

Krumlovský sborník, asi 1420, který je uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

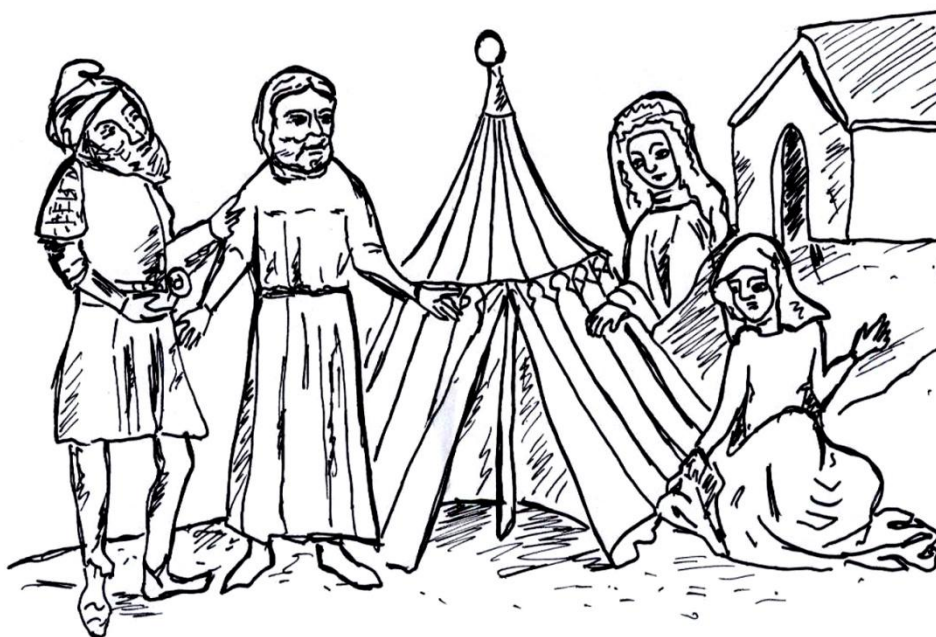
Ilustrace stylu ženského a mužského odívání. Žena má vlasy zakryty běleným šlojířem, na sobě má svrchní tmavě modré šaty, zpod kterých jí vykukují rukávy bílých spodních šatů. Přes ramena pak má tmavý plášť. Muž uprostřed vyobrazení má na hlavě tmavou čepici a svrchní šat stejné barvy jako nohavice. Jeho svrchní oděv je módně vypasovaný.

Obr. 8.

Krumlovský sborník, asi 1420, který je uložen v knihovně Národního muzea v Praze.

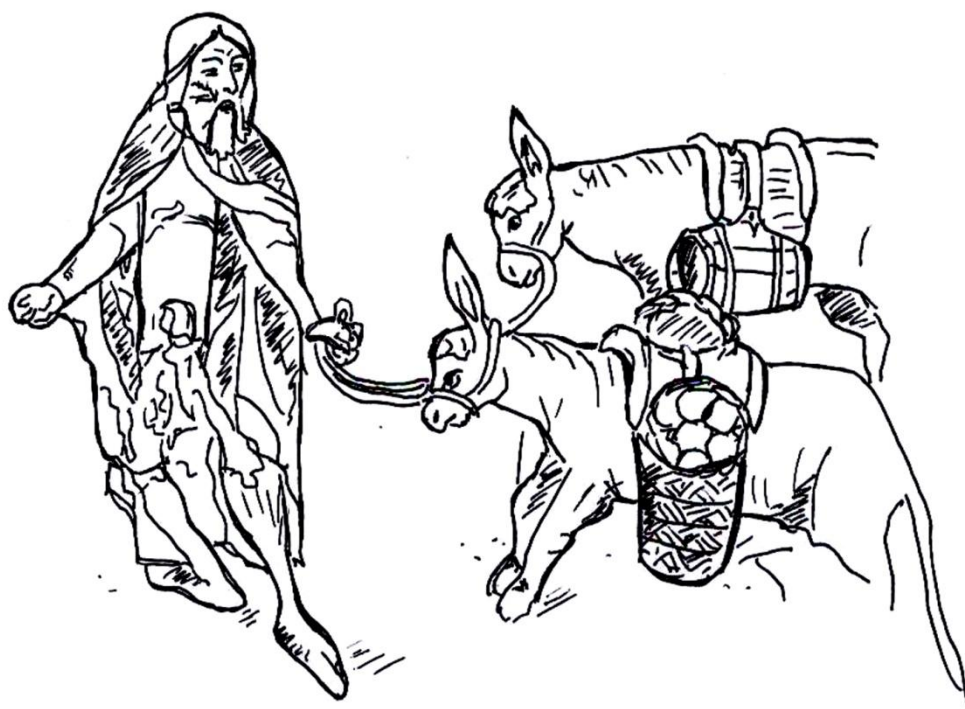
Iluminace ukazující **styl mužského odívání**. Muž vlevo má na hlavě tmavě modrou stočenou kápi, na sobě má sukni choděcí stejné barvy s vyšívanými lemy. Přes ramena má zelený plášť - klok pošíť látkou kontrastní červené barvy. Muž vpravo nemá pokrývku hlavy, svrchní sukň je vepředu rozstřižená pro snadnější jízdu na koni a je podšita také kontrastní látkou, zelené barvy obšita je pak ozdobně zlatou či žlutou látkou. Na nohou má ostruhy a v pase rytířský pás, což je odznak jeho společenského postavení.

Obr. 9.

Překreslení výřezu z Bible Václava IV., 1390 – 1400, která je uložena v Rakouské národní knihovně ve Vídni.

Na iluminaci vidíme **tvár a konstrukci stanu**.

Obr. 10.

Překreslení výřezu z Bible Václava IV., 1390 – 1400, která je uložena v Rakouské národní knihovně ve Vídni.

Přeprava potravin v proutěných koších a tekutin v dřevěném soudku na sedlové konstrukci, který nesou osli.

Obr. 11.

Překreslení výřezu z Bible Václava IV., 1390 – 1400, která je uložena v Rakouské národní knihovně ve Vídni.

V horní části výřezu vidíme **vozy** přepravující potřebný materiál, zakrytý plachtou. V dolní části je pak postřelený rytíř odvážený z bitevního pole. Vůz má obdélníkovou konstrukci a jeho postranice jsou rovné a nikoliv zkosené, jako je tomu u vozů v horní části vyobrazení.

Obr. 12.

Překreslení výřezu z Bible Václava IV., 1390 – 1400, která je uložena v Rakouské národní knihovně ve Vídni.

Vozy zakryté šperlochem, na tomto vyobrazení nalézáme užití zásobovacích vozů tažených dobyt看kem a zakrytých šperlochem proti nepřízní počasí.

Obr. 13.

Překreslení výřezu z Bible Václava IV., 1390 – 1400, která je uložena v Rakouské národní knihovně ve Vídni.

Dobývání města, v horní části iluminace vidíme obránce vrhající z hradeb na útočníky kamením. Obléhatelé jsou vybaveni žebříky. Vzhledem k starší dataci iluminace zde vidíme ještě pro husitské války již archaický luk. V levé dolní části vyobrazení pak můžeme spatřit vojenský stan, před kterým se šikuje pod korouhví pěší oddíl.

Obr. 14.

Ocílka pochází z 15. století, oblast Morava – Slovensko, soukromá sbírka.

Ocílka, pazourek a hubka používané k rozdělání ohně. Ocílkou se nárazy o pazourek vykřesala jiskra, která se zachytila na hubce, ta se rozdmýchala a použila k zapálení ohně.

Obr. 15.

Železná lžíce pocházející z 15. století, oblast nálezu Morava – Slovensko, soukromá sbírka

Obr. 16.

Železný nůž, původně s dřevěnou stříenkou, která se nedochovala. 15. století, oblast nálezu Morava - Slovensko, soukromá sbírka.

Obr. 17.

Prækreslení nálezu dřívové misky, Plzeň čp. 9, ulice Rooseveltova 7.

Dřívová miska

Obr. 18.

Překreslená freska umučení sv. Barbory, Diecézní muzeum v Plzni, kaple svaté Barbory, 1. polovina 15. století.

Vyobrazení ženských hací, zde můžeme vidět delší nohavicové hace.

Obr. 19.

Mistr svitků stuh, dřevořez koupající se ženy, Norimberk okolo roku 1430.

Obr. z knihy: Ludmila KIBALOVÁ, Olga GERBENOVÁ, Milena LAMAROVÁ,
Iljustrirannaja enciklopedija mody, Praga 1966, s. 464.

Jiná varianta ženských hací, koupající se žena nalevo má stejný typ spodního prádla, jaký se našel v rámci archeologického výzkumu na hradě Lengberg v Tyrolsku.

Obr. 20.

Archeologický nález z hradu Lengberg, Východní Tyrolsko, 15. století.

Tyrolean Science Fund. *Universität Innsbruck* [online]. [cit. 5.5.2014]. Dostupný na WWW: http://www.uibk.ac.at/urgeschichte/projekte_forschung/textilien-lengberg/medieval-lingerie-from-lengberg-castle-east-tyrol.html

Jedna z variant střihu mužských hací.

Obr. 21.

Archeologický nález z hradu Lengberg, Východní Tyrolsko, 15. Století.

DAVIDSON, Hilary. *The Guardian* [online]. [cit. 5.5.2014]. Dostupný na WWW: <http://www.theguardian.com/commentisfree/2012/jul/20/medieval-bras-history-women-support>.

Fragment horního dílu dámského spodního prádla.